

Politička povijest Etruščana - od početka do kraja

Selci, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:167073>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij filozofije i povijesti

Ivan Selci

Politička povijest Etručana - od početka do kraja

Diplomski rad

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2014.

Sažetak

U radu je prikazana politička povijest Etruščana od početka njihovog djelovanja pa sve do kraja, odnosno do 90. godine prije Krista, kada je Julijevim i Kalpurnijevim zakonom o građanskom pravu (*Lex Iulia, Lex Calpurnia de civitate*) cijela Etrurija prešla pod upravu Rima te nestala s povijesne i političke karte. Uvodni dio govori o podrijetlu Etruščana, od villanovske kulture pa sve do pitanja podrijetla samih Etruščana. Zbog više teorija o podrijetlu, u radu su obuhvaćene tri glavne teorije: istočna, sjeverna te teorija o autohtonom podrijetlu. Sljedeći je dio rada ekspanzija Etruščana, njihovo oblikovanje kao „nacije“, ekonomija, jezik i pismo. U arhajskom razdoblju dolazi do aktivnog susreta s Grcima, Kartažanima, Galima, te naposljetku, i Rimljanima. Etruščani su bili odlični pomorci (pirati) pa se u radu i navodi jedna od velikih bitki, a to je „bitka kod Alalijske“ i njezine posljedice za Etruriju. Dolaskom Rima na političku scenu počinje pad moći Etrurije, teritorijalno komadanje te na kraju, asimilacija. Na početku Rimskog kraljevstva bila su tri etrušćanska kralja: Tarkvinije I., Servije Tulije i Tarkvinije II. Oholi. Odlaskom zadnjeg kralja počinje razdoblje Rimske republike i konačni pad Etrurije. Etrurija nikada nije imala osjećaj zajedništva nacionalnog karaktera pa je to često bio uzrok poraza protiv Rima. Posljednji trenuci borbe protiv Rima bili su sklapanje saveza s ostalim narodima (Galima, Umbrima, Samničanima) kako bi se oduprijeli rastućoj moći Rima. Poraz za porazom doveo je Etruriju pod vlast Rima, pa na kraju i do asimilacije.

Ključne riječi: Etruščani, Grci, Gali, pomorsko djelovanje, Rim

1. UVOD	5
2. RAZDOBLJE VILLANOVSKJE KULTURE	2
3. PODRIJETLO ETRUŠČANA	4
3. 1. PROTURJEČJA ANTIČKIH TEORIJA	5
4. ISTOČNA, SJEVERNA I AUTOHTONA TEORIJA O PODRIJETLU ETRUŠČANA	6
4.1. TEORIJA O ISTOČNOM PODRIJETLU	6
4.2. TEORIJA O SJEVERNOM PODRIJETLU	7
4.3. TEORIJA O AUTOHTONOM PODRIJETLU	8
5. JEZIK I PISMO ETRUŠČANA	9
6. OBLIKOVANJE ETRUŠČANSKE CIVILIZACIJE.....	10
7. ETRURIJA I EKONOMIJA.....	11
8. ARHAJSKO RAZDOBLJE	13
8.1. ETRUŠČANSKE INSTITUCIJE.....	13
8.2. ETRUŠČANSKI GRADOVI.....	14
9. POMORSKO DJELOVANJE	16
10. UNUTRAŠNJA ETRURIJA	18
11. EKSPANZIJE ETRUŠČANA.....	19
11.1. EKSPANZIJA NA JUGU	19
11.2. EKSPANZIJA NA SJEVER	20
12. DOGAĐAJI NA TIRENSKOM PODRUČJU OD POLOVICE 6. DO POČETKA 5. ST. PR. KR.....	23
12.1. BITKA KOD ALALIJE I POSLJEDICE.....	24
12.2. DALJNI SUKOBI S GRCIMA	25
13. ITALSKA I KELTSKE NAJEZDE.....	28
14. ETRUŠČANI U RIMU	30

14.1. RIMSKI KRALJEVI ETRUŠČANSKOG PODRIJETLA	30
15. ŠIRENJE RIMSKE VLASTI U ITALIJI	33
15.1. CERE – RIMSKI SAVEZNIK.....	34
16. POSLJEDNJI OTPORI ETRUŠČANA.....	36
16.1. ETRURIJA I DRUGI PUNSKI RAT.....	37
17. SAVEZNIČKI RAT I KRAJ ETRURIJE	39
18. ZAKLJUČAK.....	40
19. LITERATURA	41

1. UVOD

Tema je rada politička povijest Etruščana od početka do kraja. Obuhvaćen je početak etruščanske eskpanzije sve do njihovog nestanka s političke i povijesne karte Italije i to prema dostupnoj literaturi. Korišteni su izvorni podaci koje su prikupili i obradili povjesničari i demografi: Massimo Pallottini, Mario Torelli, Raymond Bloch, Petar Lisičar i ostali autori navedeni u popisu literature. Cilj je rada, istraživajući literaturu, doći do egzaktnih podataka te metodom komparacije prikazati teorije o podrijetlu Etruščana, razvoj i djelovanje Etruščana, njihov kulturni, društveni i politički život, te bitke i sam kraj Etruščana na povjesnoj sceni. U radu je korištena literatura i na engleskom jeziku jer je nedostatan broj literature koja je prevedena na hrvatski jezik. Također, kod domaćih historigrafa ova je tema slabo zastupljena. Prvi dio rada usredotočen je na „rađanje“ Etrurije, teorije njezinog podrijetla, pisma i jezika. Nakon prikaza početaka Etrurije, rad iznosi političku ekspanziju i razvitak same Etrurije. Samo širenje uzrokovalo je i susrete s ostalim narodima koji su obitavali na Apeninskom poluotoku, tako i njihove sukobe. Pojavom Rima moć Etrurije opada, te na kraju sama Etrurija nestaje s povijesne i političke karte Italije.

2. RAZDOBLJE VILLANOVSKJE KULTURE

Krajem drugog tisućljeća novi migracijski val doveo je u Italiju kulturu koja se, po mjestu arheoloških nalaza u selu Villanovi nedaleko grada Bologne u sjevernoj Italiji, naziva „Villanova kultura“.¹ Godine 1853. otkrivena je nekropola s mnogobrojnim grobovima u kojima su pronađeni funerarni predmeti spomenutog razdoblja.² Osnovno obilježje te kulture bila je uporaba željeza, uz bronzu, dok se posuđe od gline i bronce ukrašava složenim geometrijskim ornamentom. Za nositelje te kulture karakteristično je i spaljivanje pokojnika; pepeo je sakupljan u specijalne dvoetažne posude i čuvan u grobovima koji nose naziv *tombo a pozzo* (grobovi u obliku bunara). Villanova kultura postojala je otprilike između 1000. i 800. god. pr. Kr. Arheološki nalazi koji podsjećaju na one u Villanovi otkriveni su i u drugim područjima, uglavnom u Podunavlju. Njih 43 uvrštavaju se u tzv. Hallstatt kulturu. Moguće je da su se predstavnici Hallstatt kulture doselili u Italiju s obala Dunava. Otprilike u isto vrijeme nastanili su se u oblasti Venecije i Apulije pripadnici nekih etničkih zajednica s istočne jadranske obale, što je dovelo do miješanja raznih etničkih skupina. Kao rezultat toga formirale su se razne grane italjskih plemena. Najzad, u isto se doba u Italiji pojavljuju i utvrđena naselja ograđena zidovima, gradovi u starinskom značenju te riječi (*oppida*). Upotreba željeza i podizanje takvih gradova karakteristični su za viši stupanj prvih razvijenijih civilizacija.

Danas je prihvaćenije mišljenje da je villanovljanska civilizacija sa svojim umjetničkim izrazom bila prisutna na cijelom području od juga prema sjeveru, krenuvši vjerojatno iz južne Etrurije, i miješajući se s etničkim skupinama koje su u Italiju došle iz središnje Europe (Protovillanovljani). U svakom slučaju, sigurno je da je ta civilizacija ostavila snažan utjecaj na talijanski svijet donoseći mu željezo i svoj kult mrtvih, s novim duhovnim shvaćanjima sudbine čovjeka u drugome svijetu te nova religijska vjerovanja koja upućuju prema nebeskim božanstvima, uranskim bićima.³

Do 10. stoljeća još nisu formirani pravi narodi. Kako je na jugu bila izložena utjecajima egejsko-mikenskih trgovačkih putova, a zatim i feničkih, te na sjeveru villanovljanskih, Italija je bila puna novih utjecaja i komešanja. Metalurgija je u razvoju tražila specijalizirane radnike, baš kao i proizvodnja oruđa i alata sve potrebnijih u

¹ Nikolaj Aleksandrovič MAŠKIN, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1982., str. 43.

² Petar LISIČAR, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 259.

³ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 402.

poljoprivredi, čija je proizvodnja zahvaljujući novim i razvijenim tehnikama, nadmašila prehrambene potrebe radne snage koja je u nju bila uložena. To je dovelo do formiranja obrtničkih i trgovačkih skupina koje su pretpostavka za stvaranje gradskih aglomerata. Grad se u Italiji nije imao vremena spontano razviti zbog utjecaja kojima je poluotok bio izložen. Taj su proces ubrzale dvije struje kolonizacije koje su došle izvana – grčka i egejsko-maloazijska⁴, a bili su privučeni upravo velikim nalazištima metalnih ruda, pogotovo bakrom i željezom, u Etruriji, Elbi i Sardiniji.⁵

Susjedni i istodobni narodi koji su obitavali pokraj Etruščana bili su Umbri, Osci, Latini, Falisci, Piceni, Mesapi, Veneti, Reti, Liguri, Leponti (Golasecca kultura), Sikuli, Sikani, Sardi, Histri, Liburni, Dalmati, Japodi, Iliri, Gali (Kelti), Grci i dr.

⁴ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 409.

⁵ Sybille HAYNES, *Etruscans Civilization; A Cultural History*, Getty publications, Los Angeles, 2000., str. 50., stranu literaturu u ovom radu preveo je autor rada

3. PODRIJETLO ETRUŠČANA

U očima antičkog i modernog svijeta Etruščani su se uvijek činili kao „nepoznat narod“ koji nije imao puno toga zajedničkog s populacijom svojih susjeda. Naravno, to je zainteresiralo mnoge da otkriju njihove korijene.⁶ Maškin tvrdi da je pitanje o podrijetlu Etruščana, njihovom jeziku, socijalnoj strukturi i značenju za kulturni razvitak Italije jedno od najsloženijih i najzamršenijih u čitavoj znanosti o antičkom svijetu.⁷

Naime, prve teorije, antičke, govore (prema Herodotu) o podrijetlu Etruščana iz Lidije, odnosno o vladavini kralja Atisa, sina Manova. Legenda govori da je Lidiju zahvatila velika glad koju su Lidijci neko vrijeme strpljivo podnosili. Počela je potraga za lijekom pa su se razne stvari izmišljale. U to vrijeme izumljene su igre poput kocke, lopte i ostalog, ali nije bila izumljena igra regrutacije (u ovom slučaju izbora). Kako nevolja nije popuštala, kralj je narod podijelio na dva dijela; na dio koji će ostati te na dio koji će otići i to s njegovim sinom Tirsenom. Za ostanak je slučajno izabran narod kojim je sam kralj vladao. Oni Lidijci koji su izabrani za odlazak, otišli su do Smirnije⁸ gdje su gradili brodove, natovarili ih dragocjenim stvarima koje su posjedovali i otplovili u potragu za novim životom.⁹ Nakon duge potrage došli su do Umbrije gdje su podigli gradove i gdje su sve do dana današnjeg ostali stanovati. Promijenili su ime, pa se umjesto Lidijaca nazivaju prema kraljevom sinu koji ih je vodio: Tirsencima.¹⁰ Ostale priče govore da su Etruščani istovjetni s tajanstvenim narodom Pelazga koje zastupa Helanik iz Mitilene, ili da se čak Tiren doselio s Pelazgima koji su već bili napućili egejske otoke Lemno i Imbro. Tu teoriju zagovara grčki povjesničar Antiklid.¹¹ Sjevernu teoriju razvio je rimski povjesničar Tit Livije u svojem djelu *Povijest Rima* gdje smatra da su Etruščani bili povezani s alpskim Retima, odnosno da su došli sa sjevera.¹²

Etruščansko pitanje također je otvorio Dionizije Halikarnašanin, grčki povjesničar Augustova doba, koji je pet glava (26–39) prve knjige *Rimskih starina* posvetio razmatranju toga predmeta, pobijajući – raspoloživim kritičkim sredstvima – teorije u kojima su se

⁶ Raymond BLOCH, *Ancient Peoples and Places*; The Etruscans, Praeger, New York, 1958., str. 51.

⁷ N. A. MAŠKIN, *Istorija starog Rima*, str. 44.

⁸ Smirna je bio antički grad smješten kao centralni i strateški grad na obali Anatolije Egejskoj dijela mora. Danas je to turski grad Izmir. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/298480/Izmir>, zadnji pristup stranici: 17.9.2013.)

⁹ R. BLOCH, *Ancient Peoples and Places*; str. 51 – 52.

¹⁰ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 426.

¹¹ Massimo PALLOTTINO, *Etruščani*, Svitava, Zagreb, 2008., str. 103.

¹² SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 424.

Etrušćani poistovjećivali s Pelazgima ili s Lidijcima, te izražavajući sklonost pretpostavci da su oni narod koji „nije došao niotkuda, nego je urođenički“¹³, a domaće bi mu ime bilo *Rhasenna*.¹⁴ No samo je Dionizije ipak prikupio različita mišljenja, raspravio o njima i nastojao dokazati vlastito mišljenje – ono o autohtonosti – na temelju iznimne drevnosti etrušćanskog naroda, njegove kulturne i jezične izdvojenosti među raznim narodima koje je on, u to vrijeme, poznavao.¹⁵

3. 1. PROTURJEČJA ANTIČKIH TEORIJA

Iznimno je teško zamisliti seobu iz maloazijske regije koja bi bila moguća samo morskim putem jer bi se seoba takvog razmjera trebala dogoditi u 9. ili 8. stoljeću pr. Kr., budući da je do 7. stoljeća etrušćanska civilizacija već zauzela svoje mjesto na povijesnoj pozornici. Ne bi bila prošla neopaženo u svim povijesnim izvorima u doba u kojem su obale južne Italije i Sicilije postajale pristaništa prvih grčkih trgovačkih ruta, a zatim masovno kolonizirane naseobine. Herodotova je teorija zato teško održiva. Naravno, i teorija o autohtonom plemenu Dionizija iz Halikarnasa. Naime, nije pojmljivo da je antičko stanovništvo regije putem spontane evolucije doseglo visok stupanj civilizacije kojim se Toskana razlikuje od svih drugih regija u Italiji. Također otpada i sjeverna teorija zbog manjka bitnih tragova te zato što je etrušćanska kultura imala karakteristike mediteranske kulture.¹⁶

¹³ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 103.

¹⁴ *Isto*, str. 103.

¹⁵ *Isto*, str. 104.

¹⁶ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 424.

4. ISTOČNA, SJEVERNA I AUTOHTONA TEORIJA O PODRIJETLU ETRUŠČANA

4.1. TEORIJA O ISTOČNOM PODRIJETLU

Od tri teze navedene u podnaslovu najpoznatija i najprihvaćenija je ona o istočnom podrijetlu. Nju najviše zastupaju talijanski i strani arheolozi koji su se s velikim žarom posvetili proučavanju starina protohistorijske Italije. Eduardo Brizio¹⁷ (1885.) prvi je znanstveno postavio ovu tezu poistovjećujući etruščanske osvajače s donosiocima istočnjačke civilizacije u Toskanu i Emiliju, a Umbre iz Herodotove predaje – shvaćene kao italske Indoeuropljane – s prethodnim villanovskim spaljivateljima.¹⁸ Ipak su se pojavile inačice i blaži oblici klasične Briziove postavke da su Etruščani stigli morem, ali Jadranskim, a ne Tirenskim, zatim onih koju su zamislili najezdu u više valova, počevši od 1000. god. pr. Kr.¹⁹

Arheološko razmatranje odmah ističe da pojava istočnjačke kulture u Etruriji sama po sebi ne opravdava pretpostavku da se iskrcao strani narod i donio vlastite tvorevine i način života, što je vrlo očigledno na Siciliji i u južnoj Italiji nakon dolaska grčkih naseljenika. Tijekom faze razvijene villanovske kulture počinju se zbivati preobrazbe koje najavljuju sjaj istočnjačke faze poput prvih grobnica s komorama, širi se upotreba željeza i istodobno se susreću sve brojniji predmeti i motivi uvezeni izvana. Prelazak s villanovske na etruščansku ‘istočnjačku’ kulturu nije, dakle, korjenit ni trenutačan, kao što bi se zbilo u slučaju doseljavanja novog stanovništva s Istoka koje bi sa sobom donijelo svoju kulturu.²⁰

Ono što preostaje jezične su činjenice. Odnos između etruščanskog jezika i prethelenskog narječja na otoku Lemno prije nego što su Atenjani Miltijadovim pothvatom u drugoj polovici 6. st. pr. Kr. osvojili otok, vrlo je blizak, kako je vidljivo na „steli s Lemnosa“ pronađenoj 1885. godine u Kaminiji na otoku Lemnosu. Također, nadgrobna ploča s kraja 6.

¹⁷ Edoardo Brizio bio je talijanski arheolog i povjesničar umjetnosti razdoblja Etruščana i prapovijesti. Rođen je 1846. godine u Torinu (Italija) i umro u 1907. godine u Bologni (Italija). Proučavao je iskopine Pompeja i Rimskog foruma u Rimu. Njegova suradnja sa Heinrichom Von Bruun na Njemačkom Arheološkom Institutu naučila ga je formalnoj analizi Grčke umjetnosti koja je bila baza za njegovu povijest umjetnosti. 1874. godine otputovao je u Grčku i 1876. godine imenovan je predsjednikom Sveučilišta u Bologni za arheologiju i numizmatiku. U to vrijeme počeo se zanimati za narode prapovijesne Italije. Njegova teorija o Etruščanima stavila ga je u sukob s mnogima iz arheološke zajednice. Smatrao je da su Etruščani došli sa istoka poslije Villanove. Kao arheolog i bivši direktor muzeja Civico u Bologni, nadgledao je iskopine u Bologni, Monterfortiniju, Marzabottu itd. (<http://www.dictionarofarthistorians.org/brizioe.htm>, zadnji pristup stranici: 17.9.2013.)

¹⁸ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 105.

¹⁹ *Isto*, str. 111.

²⁰ *Isto*, str. 112.

st. pr. Kr. pisana zapadnim (halkidičkim) grčkim alfabetom na jeziku srodnom etruščanskom (lemnijski jezik) pokazatelj je porijekla Etruščana s tog područja. Nadalje, tekst iz Kaminija, te natpis pronađen 2009. godine u Efestiji na Lemnosu jedini su poznati nam i upotrebljivi tekstovi na tom jeziku, što je nedovoljno za detaljnije analiziranje i konačne zaključke. Unatoč izvjesnoj srodnosti, etruščanski i lemnijski nisu isti jezici – nema opravdanja za hipotezu o lemnijskom porijeklu Etruščana.²¹

4.2. TEORIJA O SJEVERNOM PODRIJETLU

Teorija o sjevernom podrijetlu koju su već naznačili Barthold Georg Niebuhr²² i Karl Otfried Müller²³, stekla je glavni kritički temelj tek u arheološkim otkrićima i hipotezama 19. stoljeća.²⁴ Sjeverna teorija drži da su Etruščani bili imigranti sa sjevera, odnosno područja Alpa u Italiji. Prvi koji je spomenuo sjevernu teoriju bio je francuz Nicolas Fréret čije je djelo *Recherches sur l' origine et l' ancienne histoire des différents peuples d' Italie* bilo objavljeno 1753. godine.²⁵ Glavna je nit sjeverne teorije da se Etruščane dovodi u vezu s narodom Reti, alpskim plemenom protiv kojeg se borio Drusus, sin Augusta.²⁶ Na teoriju o dolasku sa sjevera nadovezuje se u lingvističkoj sferi hipoteza da su Etruščani pripadali „reto-tirenskoj“ ili „reto-pelazgičkoj“ etničko-lingvističkoj grupi koja se iz balkansko-podunavskog područja spustila prema Grčkoj i Italiji.²⁷

Arheologija smatra da nema nikakvih dokaza za porijeklo Etruščana sa sjevera, alpskog područja Recije. Svi dokazi govore da je padska nizina osvojena s juga. Naime, pretpostavlja jasno etničko suprotstavljanje urođenika sahranjivatelja iz eneolitika i brončanog doba „villanovskim“ spaljivateljima koji su se spustili sa sjevera; prvi se poistovjećuje s

²¹Isto, str. 115.

²²Barthold Georg Niebuhr (1776–1831.) bio je dansko- njemački državnik, povjesničar antičkog Rima i osnivač moderne historiografije. 1810. godine Niebuhr je inspirirao njemački patriotizam u studentima na Sveučilištu u Berlinu preko svojih analiza Rimske ekonomije i uprave. Povjesničari ga generalno vide kao voditelja romantizma i simbol njemačkog nacionalnog duha.

(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/414548/Barthold-Georg-Niebuhr>, zadnji pristup stranici 17. 9 .2013.)

²³Karl Otfried Müller (1797–1840.) bio je njemački znanstvenik, filantrop i obožavatelj antičke Sparte koja ga je upoznala sa modernim studijem Grčke mitologije. U Berlinu je bio potaknut učenjem grčke literature, umjetnosti i povijesti. 1817. godine postaje profesor antičke literature na Sveučilištu u Göttingu. Predavao je arheologiju i povijest antike. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/396874/Karl-Otfried-Muller>, zadnji pristup stranici: 17.9.2013.)

²⁴Isto, str. 107.

²⁵Mario TORELLI, *The Etruscans*, Arti Grafiche A. Pizzi, Cinisello Balsamo, Milan, 2000., str. 43.

²⁶R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 54.

²⁷M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 107.

prvotnim „tireskim“ slojem, a potonji s indoeuropskim osvajačima. Takve teze neodržive su u svjetlu novijih otkrića i poznavanju razvitka villanovske kulture.²⁸

4.3. TEORIJA O AUTOHTONOM PODRIJETLU

Teoriju o samoniklosti već je bio iznio povjesničar Meyer²⁹, a posebno ju je razvila škola talijanskih lingvista. S obzirom na uzajamne veze između etruščanskog i sredozemnih praindoueropskih jezika, etruščanski narod ne bi bio stigao u Italiju nakon Indoeuroljana, nego bi, naprotiv, bio ostatak najstarijeg praindoueropskog žiteljstva, neka vrsta „otoka“. S arheološkog gledišta, najstariji etnički sloj morao bi se prepoznati u sahranjivateljima iz neoeneolitika i brončanog doba koje su presložili spaljivatelji Italici ili Protoitalici (koje u Etruriji zastupa villanovska kultura), ustupajući pred povijesnim etruščanskim narodom kad se pod kulturnim poticajima koji su došli s istoka ponovo afirmiraju sastavnice prvotne loze.³⁰

Čisti je autohtonizam nepovijesna teorija koja zanemaruje dokaze kulturne povijesti koji odaju europske i istočne utjecaje i lingvističke podatke koji dokazuju veze između Etrurije i Egeje, kao i prodor indoeuropskih sastavnica u etruščanski jezik.³¹

²⁸*Isto*, str. 119.

²⁹ Eduard Mayer (25. siječanj 1855.–31. kolovoza 1930.) rođen je u Hamburgu i školovan na sveučilištima u Bonnu i Leipzigu. Nakon završetka studija, proveo je godinu dana u Istambul. Godine 1879. odlazi u Leipzig kao docent. Postavljen je kao profesor antičke povijesti. Pred kraj predaje i na Harvardu te umire u Berlinu. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/379457/Eduard-Mayer>, zadnji pristup stranici: 30.9. 2013)

³⁰*Isto*, str. 108.

³¹*Isto*, str. 120.

5. JEZIK I PISMO ETRUŠČANA

Etruščansko pismo i jezik, upravo kao i podrijetlo tog naroda, još su uvijek otvoreni za pitanja stručnjaka. Oni se slažu samo u jednoj točki: etruščanski jezik nije pripadao indoeuropskoj lozi, već su Etruščani svoju abecedu preuzeli od halkidskih kolonija Kampanije, a zatim su odigrali ključnu ulogu u širenju pisma narodima antičke Italije. Sve kulture sjevernog područja, počevši od 6. st. pr. Kr., prilagodile su etruščansko pismo svom jeziku: koristeći abecedu Lukanaca na području Golasecca; onu iz Sondrija ili kamunsku u području nastanjenom euganejskim ljudima iz Valtelline u Giudicarii; onu iz Sanzena na teritoriju Reta; onu iz Magre na retsko-euganejskom miješanom području na ograncima Alpa u blizini Verone i Vicenze; te onu venetsku u kulturi Este. U nedostatku mogućnosti usporedbe s drugim poznatim jezicima, pokušava se iz natpisa izvesti točnija namjena – na primjer zavjetna, grobna – značenja riječi koje zasigurno nisu vlastita imena, uspoređujući ih s analognim natpisima. Primjena te metode dovela je do nekih zaključaka koji se mogu smatrati konačnima, bilo za fonetiku i gramatiku, bilo za leksik.³²

Danas se raspolaže s nekoliko tisuća natpisa na etruščanskom jeziku, naslikanih, napisanih ili urezanih u terakoti, metalu, glinenim pločama ili stijeni. Veći su dio kratki grobni epitafi ili pak zavjetni natpisi. Dugačak, širi tekst i rukopis pronađen u egipatskoj Aleksandriji, sastavljen od dvanaest lanenih zavoja koji omataju mumiju iz grčko-rimskog doba, sada se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.³³

³² SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 434.

³³ *Isto*, str. 434.

6. OBLIKOVANJE ETRUŠČANSKE CIVILIZACIJE

Suradnjom triju etničkih dijelova: autohtonog naroda koji predstavlja apeninsku civilizaciju, villanovljana i skupina koje su došle s egejsko-maloazijskog područja, oblikovala se etruščanska civilizacija u okružju u kojem su bili stvoreni uvjeti brzog gomilanja bogatstva zbog velike raspoloživosti metala i obilnosti proizvoda zemlje. Villanovljani i istočne skupine posve su poznavali metalurgiju, a ta je činjenica uvjetovala i iskorištavanje rudnih bogatstava. Već u 8. st. pr. Kr. u zoni Pupulonije postojali su mnogobrojni iskopi i rudarska okna iz kojih su se izvlačili minerali te peći u kojima ih se obrađivalo. Ime otoka Elbe³⁴ nastalo je po grčkom nazivu Aithaleia, a znači „crna od dima“, što je bio dojam svih koji su je ugledali približavajući joj se morem.³⁵

Zamisao o Etruščanima mora se ograničiti na povijesnu stvarnost koja se može pratiti, a to je nacija koja je u Etruriji cvjetala između 9. i 1. st. pr. Kr. s vlastitim jezikom i predajama. Nije nimalo lako rekonstruirati prapovijesne i protohistorijske uvjete i činjenice koji su odredili rođenje povijesne Etrurije, no može se potpuno mirno tvrditi da se proces oblikovanja nacije nije mogao odviti nigdje drugdje osim na području same Etrurije.³⁶ Oblikovanje velikog naroda i visoke civilizacije upotpunjuje se i obogaćuje sastavnicama koje prate njegove uzastopne povijesne procese. Trgovački, proizvodni i duhovni dodiri s istočnim svijetom i s društvenim razinama, asimiliranje tehnika, običaja, zamisli i riječi imali su ključnu ulogu u samoodređivanju etruščanskog svijeta. „Žig što ga je svjež, primitivna i još podatna duša ranih Etruščana primila od poticaja i čari zrelih prekomorskih civilizacija vjerojatno je konačno polarizirao duhovne težnje pa i samu strukturu nacije“³⁷. Upravo to u nama pobuđuje dojam duboke, neposredne ovisnosti Etrurije o Istoku: dojam kojem se podlijevalo u starini, a djeluje i danas.³⁸

³⁴ Elba je otok na zapadnoj obali Italije, odnosno u Tirenskom moru. Površine je od 223 kvadratnih kilometara i najveći otok Toskanskog arhipelaga. Otok je poznat po Napoleonovom izgonstvu koji se odvijao od 1814–1815. godine. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/182104/Elba>, zadnji pristup stranici: 18.9.2013.)

³⁵ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 427.

³⁶ O samom području Etrurije, kao i njenim granicama bit će govora u daljnjem radu.

³⁷ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 124.

³⁸ *Isto*, str. 124.

7. ETRURIJA I EKONOMIJA

Etrurija je zauzimala današnju Toskanu i protezala se do rijeke Tiber na jugu.³⁹ Na vrhuncu svoje moći Etrušćani su dominirali Apeninskim poluotokom od ravnica rijeke Po do Kampanije. No ipak je tada Toskana bila vitalni centar i samo srce carstva. Regija bogata drvećem odnosno šumama, bogata u bojama, prostirala se od sjevera do juga između rijeke Arno i rijeke Tiber i omeđena je prema istoku dijelom pravca samog Tibera te izlomljenom linijom Apenina. Otvara se široko na Tirensko more. Razgranati lanac Apenina dijeli područje na različite regije, odvaja istočnu i zapadnu obalu, dijeli i izolira plodne ravnice regija uz rijeku Po, Lacij i Kampaniju. Toskana također ima te osnovne karakteristike u ekstremnim oblicima tj. Apenini povjeravaju svoje najniže slojeve u regiji i zbog toga je cijela regija samo slijed brda, dolina i planina, ostavljajući prostor samo za ograničeno područje ravnica uzduž rijeka, pored jezera ili na obali.⁴⁰

Italiji nedostaju velike rijeke; samo je rijeka Po na sjeveru dostojna tog imena. Međutim, rijeke malo većeg značaja nalaze se u Toskani – rijeka Arno, Chiani, pritoci rijeke Arno, i iznad svih, Tiber. No te rijeke plovne su samo dijelom svog toka i graniče s etrušćanskim teritorijem ne prodirući u njega u bilo kojoj mjeri. Neke rijeke prolaze kroz teritorij dijagonalno prije nego što se ulijevaju u Tirensko more. Jedina povezna karika je obala koja se prostire kroz 321.87 km, a njene su bezbrojne uvale pogodovale razvoju luka s kojih su bile omogućene ekspedicije u bliže i dalje krajeve.⁴¹ U očima antičkog svijeta, Etrušćani su bili moćni moreplovci u Sredozemlju te gusari vrijedni poštovanja.⁴²

Takva brdovita regija kao što je Toskana nije bila povoljna za poljoprivredu, ali je u drugu ruku, dopuštala uzgoj goveda i ostale stoke. Šume, koje su u antici bile gušće nego danas, omogućavale su lovcima velike ulove dok su na moru i na jezerima, koja su veća i brojnija nego dužina zemlje, ribari konstantno i uspješno usavršavali svoje vještine. Lov i ribolov bili su najpopularniji sportovi bogatih Etrušćana. No glavno je bogatstvo Toskane ležalo u mineralnim nalazištima koja su u pretpovijesno razdoblje privlačila istraživače kao mjesta koja su mogli naseliti. Etrušćani su ih intenzivno iskorištavali i crpili kroz povijest. Od sjevera zemlje do susjedne Siene, brda, koja su danas poznata kao Colline Metallifere ili

³⁹ Tony ALLEN, *Rimsko carstvo*, Liber Novus d.o.o., Zagreb, 2010., str. 15.

⁴⁰ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 83.

⁴¹ *Isto*, str. 84.

⁴² Henry George LIDDELL, *History of Rome; from the earliest time to the establishment of the Empire*, John Murray, London, 1855., str. 55.

„rudonosni brežuljci“, sadrže željezo, bakar te srebronosno olovo u velikim količinama. Crpljenje ruda i rad s tim kovinama bili su korijen bogatstva i moći etruščanskog naroda. Također, spomenuti otok Elba, bio je bogat rudama i ponudio isto tako iskorištavanje i njihovo crpljenje.⁴³

Zemljopisno se i povijesno razlikuju južna središnja Etrurija i sjeverna središnja Etrurija. Približne granice između dvaju područja označavaju tok Fiore koja se ulijeva u Tirensko more i tok Paglije koja utječe u Tiber: to je u biti današnja granica između Lacija i Toskane. Južna ili lacijska Etrurija sastoji se od vulkanskih i naplavnih zemljišta i dio je sustava brda i vulkanskih jezera koji se nastavljaju u pravome Laciju; sjeverna središnja Etrurija je pak prostranija, a sastoji se od predapeninskog gorja koje obiluje rijekama i raslinjem. S povijesnog i spomeničkog gledišta dva se područja prilično jasno razlikuju. Jug se razvio znatno ranije, s drevnim i velikim gradovima koji su se uzdigli nedaleko od mora, uz riječne ili jezerske putove i razmjerno nedaleko jedan od drugog. Gradovi koji su nicali uz obalu u pojasu sjevernije od bujica Fiora i Argentarija dijelom pokazuju iste odlike kao južni etruščanski gradovi u pogledu ranog razvitka i okolnosti močvarnoga krajolika u kojemu se nalaze njihovi ostaci.⁴⁴

Očito je velika, dobro organizirana politička struktura upravljala velikim transformacijama u organizaciji teritorija, na što ukazuje i promjena u društvu i ekonomiji, pri čemu se najviše utjecaja političke strukture osjeti upravo u proizvodnji. Znanstvenici se slažu da taj novi politički razvoj – koji označava pojava Etruščanske kulture – proizvodi fundamentalnu promjenu u upravljanju zemljom: vlasništvo je sada prelazilo na komunu i individualne obitelji. O toj promjeni i njezinom prelasku na Rim svjedoči priča o Romulovom poklonu od dvije čestice zemlje za svaku individualnu obitelj. Tako i za samu Etruriju postoji legenda koja izražava prezir prema Tagu i Tarhonu – glavnim figurama u mitologiji etruščanskog naroda koji su uspostavljali granice privatnog vlasništva, dok sama legenda otkriva i kako je neobično važan bio individualni čin u osnutku zajednice.⁴⁵

⁴³ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 87.

⁴⁴ M. PALLOTINO, *Etruščani*, str. 254. – 254.

⁴⁵ M. TORELLI, *The Etruscans*, str. 74.

8. ARHAJSKO RAZDOBLJE

Arhaisko razdoblje bio je period od 9. do početka 5. st. pr. Kr., odnosno najstarije razdoblje Etruščana. U tom se periodu primjećuje da su se etruščanska središta tada uspela na jednu od najviših razina rasta, proizvodne djelatnosti, trgovačke i političke ekspanzije te kulturnog napretka u sredozemnom području, nadmećući se s Feničanima i Greima za nadzor nad velikim pomorskim putovima, i vladajući prostranim krugom talijanskog teritorija ili utječući na njega. Od prvog trenutka kad se iskazuje posve određen kulturni vid koji možemo i moramo pripisati Etruščanima, od početka villanovske faze, on se s tirenskih obala proteže prema unutrašnjosti i na sjever preko Apenina, te na jug u salernski kraj, a to navodi na pomisao da su ekspanzijski pokreti tekli već u 9. st. pr Kr., ako ne i prije, tj. da je villanovska inovacija imala eksplozivan i ekspanzivan potencijal.⁴⁶

8.1. ETRUŠČANSKE INSTITUCIJE

Etruščanska civilizacija bila je moćna i urbana civilizacija, gdje je poljoprivredni život dominirao između italjskih naroda. Njihova povijest, kao i grčka, bila je povijest o brojnim, moćnim i nezavisnim gradovima koji su bili ujedinjeni pod osjećajem bratstva, rase i religije.⁴⁷ No Etruščani nisu nikada bili politički jedinstvena cjelina. Dvanaest plemena vuklo je svoja imena od glavnih gradova, npr. Tarkvinijevci iz grada Tarkvinij. Svako od njih okupiralo je teritorij koji je bio blizu i ovisan o centru.⁴⁸ Jednom godišnje, i u prilikama neposredne opasnosti, dvanaest plemena pozvalo bi generalnu skupštinu u svetištu Voltumne; zvalo se to vijeće Etrurije. Lista od dvanaest metropola Etrurije mijenjala se kroz stoljeća, ali njihov je broj ostao isti sve dok ih Rimsko Carstvo nije uvećalo na petnaest. Sredinom 6. st. pr. Kr. bilo je neizbježno osnovati Etruščansku ligu koja je grupirala dvanaest gradova oko svetišta Diane. Liga je prvobitno bila religijska, dok je politička i vojna aktivnost stavljena u drugi plan. Svake je godine liga birala vrhovnog vođu, koji je originalno imao titulu Lukamona, a kasnije u doba Republike, vrhovnog svećenika.⁴⁹

⁴⁶ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 125.

⁴⁷ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 116.

⁴⁸ SKUPINA AUTORA, *Povijest svijeta*, Marjan tisak d.o.o., Split, 2005., str. 234.

⁴⁹ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 117.

Krajem 6. st. pr. Kr., Etrurija je, kao i ostali italjski narodi, prolazila kroz ustavnu krizu. Monarhija je dala mjesto republici, a kralj regularno izabranim magistratima. Novi ustav bio je prvobitno oligarhijski s godišnjim stalnim mjestom ureda za magistrate i stabilnom i moćnom skupštinom. Aristokratska klasa kontrolirala je interese zajednice i povjeravala dio izvršne vlasti jednom od svojih članova, „glavnom“ građaninu. Kako u Rimu, tako su i ovdje označavani imenom – *nomen gentilium* – ali etrušćanski rod često je široka obiteljska grupa, dok je treće ime razlikovalo različite grane zajedničkih osobina. Osim povlaštene klase, narod, sastavljen od robova i običnih ljudi, vodio je skroman i težak život. Tu su bili grčki imigranti – umjetnici i trgovci – u obalnim gradovima. Etrušćansko plemstvo prisvajalo je veliki broj robova koji su bili potomci starih umbrijskih plemena i ratnih zarobljenika.⁵⁰

Što se tiče klijenata, termin kojim ih etrušćanski natpisi označavaju glasi *lautni*, što odgovara latinskom *familiares* ili *liverti*, a imao je više slojeva značenja. Obuhvaćao je relativnu osobnu slobodu i osim mogućnosti vlasništva nad svojim dobrima, omogućavao je i priznavanje punih građanskih prava njihovoj djeci, koja su na natpisima bila navedena vlastitim imenom i imenom plemena. U tu kategoriju ulazi i ona privilegirana – *etera* – čiji su pripadnici čak imali počasno mjesto u grobnicama. Etrušćansko se društvo može smatrati feudalnim društvom s moćnim obiteljskim skupinama pod kojima je bio širok sloj podređenih i sloj *sodales*, među kojima su bili i *etera*, koji su mogli voditi vlastite zakupe.⁵¹

8.2. ETRUŠĆANSKI GRADOVI

U ovom poglavlju obrađeni su najznačajniji etrušćanski gradovi. Najvažniji od njih bio je grad Cere (Cerveteri) koji se nalazio 40 km sjeverozapadno od Rima, blizu obale. Prvi se put javlja u antičkim izvorima u vezi s bitkom kod Alalije koju su vodili Etrušćani i Kartažani protiv Grka iz Fokeje zbog kontrole sjevernog Tirenskog mora. Kako bi olakšali krivnju zbog ubijanja grčkih zarobljenika, narod grada Cere osnovao je svetište Pirgi, glavnu luku istoimenog grada. Kultura koja se razvila imala je trenutke velike vitalnosti čiji su počeci na kraju prvog orijentalizirajućeg razdoblja, drugim riječima, bogati su moćnici omogućavali i odobravali kupnju dragocjenih predmeta iz Grčke i s Istoka. U Ceri cvjeta proizvodnja keramike nadahnuta grčkim slikarstvom, i to sve do 5. st. pr. Kr. kada je kriza zahvatila sam

⁵⁰*Isto.*, str. 119.

⁵¹ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 431.

grad i cijelu Etruriju. Grad je dobio i prestižnu poziciju i razvija se u skladu s rimskom politikom pa tako stječe status *civitas sine suffragio* (oko 4. st. pr. Kr.). Prekid s Rimom događa se 273. godine pr. Kr. porazom Cere.⁵² Veliki grad, također, bio je i Tarkvinij. Nalazio se sjevernije od Cere te se nazivao po imenu gensa iz kojeg su vjerojatno rimski kraljevi Tarkviniji. Grad je bio općetruščansko središte. Sljedeći veliki grad bio je Volci, sjevernije od Tarkvinija. O njegovom sjaju svjedoči velika nekropola s obiljem skupocjenih predmeta. Veji, istočno od Cere, nedaleko od Tibera i Rima, bio je važno agrarno središte, koje su Rimljani 395. godine teškom mukom zauzeli.⁵³ Ostali gradovi bili su: Ruzela, Vetulonija, Populonija, Volziniji, Volatera, Orvieto, Kluzij, Peruzija, Kortona, Voltera, Arecij, Fezula, Bononija, Mantua, Felsina.⁵⁴

⁵² *Isto*, str. 428.

⁵³ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 268.

⁵⁴ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 438.

9. POMORSKO DJELOVANJE

Prije nego što započnemo s opisom teritorijalnog širenja Etruščana u arhajskom razdoblju, bitno je obrazložiti prvenstvo pomorskog djelovanja koje je u antici proslavilo Tirence kao „gospodare mora“ i strašne gusare čiji su pothvati, kako na istočnim tako i na zapadnim morima, postali poslovičnima. U antičkoj predaji svakako postoji složena slika o tirenskoj pomorskoj ekspanziji i o gusarenju. Ona mora imati jedinstven i stvaran temelj koji se teško može razdvajati od događaja u etruščanskom svijetu u arhajsko doba. Vjerojatno su ti događaji utjecali na Grke koji su počeli osnivati kolonije na Zapadu, te širili osjećaj zapanjenosti, straha i zazora. Gusarstvo je uistinu moralo biti jedan od najstvarnijih i najupadljivijih oblika trgovačke konkurencije i pomorskih sukoba. Etruščanski su se proizvodi u zamjetnom obilju širili prostranim krugom sredozemnih zemalja, ne samo tirenskom obalom Italije, već i na Siciliju, Sardiniju i u južnu Francusku, Španjolsku, sjevernu Afriku, a isto tako i u Grčku, Malu Aziju, pa sve do Cipra i Sirije. Ovaj izvoz (posebno *buccherro* i etruščansko-korintске posude, amfore, katkad i predmeti od bronce i slonovače. *Buccherro* posuđe poznatije kao *buccherro* keramika crne su, vrlo sjajne površine, što se postiže redukcijskim pečenjem, tj. pečenjem uz ograničen dotok zraka⁵⁵) nedvojbeno odražava kretanje etruščanskih brodova, a zanimljivo je primijetiti da je to kretanje osobito učestalo u zadnjim desetljećima 7. st. i prvima 6. st. pr. Kr.⁵⁶

Pomorsko djelovanje Etruščana u širem smislu moralo se na Tirenskome moru u biti sastojati od trgovine i pljačke, pored obrane više manje monopolističkog nadzora nekih glavnih putova. Tako bi trebalo shvaćati i vijesti o sukobima za vlast nad Eolskim otocima, obvezatnom postajom i ključem za prolaz kroz Mesinski tjesnac. Ti su se sukobi vjerojatno ponavljali i bili dugotrajni od trenutka kad je taj prolaz osiguran grčkoj plovidbi „strateškim“ osnutkom dviju eubejskih kolonija Zankle i Regija; isto vrijedi za sve vijesti o tirenskome gusarenju oko Sicilije i južne Italije koje je potrajalo do 5. st. pr. Kr. Etruščanska plovidba morala se, zbog svoje ekspanzije, proširiti izvan kruga Tirenskog mora, gdje je bila i ranije vrlo snažna, da bi se okušala i na drugim sredozemnim pravcima. Čini se da su prilično redovni prometni pravci osvojili za etruščanski izvoz i tržišta Kartage i urođenička središta na Ligurskom moru i u Lionskom zaljevu, posebice u kasnom istočnjačkom razdoblju od kraja 7.

⁵⁵ Marilyn George BARR, *Exploring ancient civilizations; Etruscans*, Teaching & Learning company, U.S.A., 2002., str. 13.

⁵⁶ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 129.

do početka 6. stoljeća pr. Kr. Slične opaske vrijede i za istočno Sredozemlje, s posebnim naglaskom na Egeju za koju se prema nalazima može pretpostaviti da su ju više manje u istom razdoblju Etrušćani pohađali radi trgovine. U razdoblju o kojem govorimo, između 9. i 6. st. pr. Kr., svjedočimo o vidno ubrzanom razvitku središta u obalnoj Etruriji koja su se na svojim konačnim povijesnim položajima bila smjestila na početku villanovskog doba, od gustog zbijanja topografski međupovezanih sela, u pravilu smještenih dalje od obale na povišenim položajima koji su prikladni za zajednički obrambeni sustav, do postupnoga stapanja u prave gradske jedinice u punome smislu – u gradove s javnim građevinama i impozantnim nekropolama u rubovima.⁵⁷

Arhaisko je doba 7. i 6. st. pr. Kr. obilježilo pojavu prvih gradova i to duž cijelog tirenskog pojasa između ušća Tibera i Arna, koji su bili otvoreni prema moru i njegovim mogućnostima. Cere, Tarkvinija, Volci, Ruzela, Vetulonija i Populonija, glavna su središta pobude i napretka u stalnom porastu, s vlastitim autonomnim ustanovama, no svakako povezana svjesnom međusobnom solidarnošću koja nije proizlazila samo iz zajedničkog jezika i kulture nego i iz zajedničkih gospodarskih prohtjeva (to ne isključuje da se u unutrašnjosti zemlje oblikuje mnoštvo manjih naselja, i da se, pogotovo na riječnim putevima, uzdižu drugi veliki gradovi poput Veja, Volsinija, Kluzija, Fezule i Volatere). Uz nadasve živo isprepletanje pomorskih susreta i razmjene iz kojih u Etruriji proizlazi istočnjačka kultura, te uz eksplozivno širenje feničkog i grčkog pokreta kolonizacije na zapadu, Tirensko more za čitavoga tog razdoblja ostaje i dalje neupitnom sferom vrlo moćnih etrušćanskih inicijativa. Plovidba je na početku bila trgovačka, što ne isključuje konkurenciju i gusarstvo, niti prepade i obranu najpovoljnijih pomorskih putova, ali čini se da još ne podrazumijeva velike sukobe za vlast. Odnosi s istočnim Sredozemljem i Grčkom razabiru se prije svega kao nabavka luksuznih proizvoda u zamjenu za metal i možda drvo, ulje i vino. Morali su postojati gospodarski i kulturni kontakti, vjerojatno i suradnja s grčkim kolonijama u južnoj Italiji i na Siciliji. Primjećuje se redovita razmjena s Kartagom, te feničkim i urođeničkim središtima zapadnog Sredozemlja.⁵⁸

⁵⁷*Isto*, str. 132. – 135.

⁵⁸*Isto*, str. 136. – 138.

10. UNUTRAŠNJA ETRURIJA

*In Tuscorum iure paene omnis Italia fuerat*⁵⁹; gotovo cijela Italija bila je pod vlašću Etruščana, kaže Katon⁶⁰, dok Livije ističe moć, bogatstvo i slavu Etruščana kako na moru tako i na kopnu od Alpa do Mesinskog tjesnaca. Prije svega treba razmotriti područje koje se naziva užom Etrurijom, odnosno područje između Tirenskog mora, toka rijeke Tiber i doline rijeke Arna, dakle povijesnu Etruriju. Njoj je pripadalo dvanaest gradova (dodekapol) koji su tvorili etruščanski narod.⁶¹ Dodekapol je bio izravno pod zaštitom Kapue te se tvrdi da su Nola, Kalatia, Pompeji, Erkolano i Marcina bili etruščanski. Tijekom te faze naselja su bila planirana, a ceste sagrađene.⁶² Upravo su Etruščani bili ti koji su gradili, osim cesta, i mostove koji su se sastojali od kamenih stupova koji su podržavali drvenu konstrukciju.⁶³ Uvjeti okoliša bili su drugačiji od onih na obali tj. obalnom pojasu. Nije bilo temeljnih preduvjeta za ubrzani rast koji bi se zasnivao na pomorskoj trgovini (gusarenju) i na eksploataciji rudnika koji su bili uglavnom smješteni duž obale, i naposljetku na mogućnostima spajanja tih dvaju čimbenika. Zauzvrat je bila velika i raznolika ponuda dolinskog i brdskog tla bogatog šumama; prikladno za pašu i zemljoradnju koja je bila osnova gospodarstva. Također, unutrašnjost je bila povezana riječnim i jezerskim plovitim putovima pa su se pravci razmjene i dodira sa središnjem područjem poluotoka i sa sjeverom sve do jadranske strane otvarali preko tokova Tibera i Arna te preko apeninskih kosa.⁶⁴

Gradovi unutrašnje Etrurije bili su raspoređeni kao u luku ili vijencu duž pojasa koji je otprilike odgovarao zemljopisnim granicama Etrurije. Razlog tome je i da se smještajem gradova oblikovalo zaštitno razgraničenje koje je potvrđivalo antičku zamisao o jedinstvu etruščanskog naroda. Upravo je rubnost morala tim središtima pružiti mogućnost za dodire i razmjenu s vanjskim područjima s kojima je graničila.

⁵⁹ Kurt Arnold RAAFLAUB, Hans van WEES, *Arhaic Greece*, Wiley – Blackwell, London;UK, 1988., str.101.

⁶⁰ Marko Porcije Katon Stariji (Tusculum, 234. pr. Kr.–149. pr. Kr.) bio je rimski državnik, konzul, pisac i govornik. Bio je dijelom skupine rimskih pisaca koji su se pojavili u Punskim ratovima. Nastojali su opisati postanak i razvitak rimske države. Njegovo povijesno djelo *Postanci* (*Origines*, 7 knjiga), od kojega su sačuvani samo fragmenti, obilovalo je i povijesnom i zemljopisnom građom.
(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/99975/Marcus-Porcius-Cato>, zadnji pristup stranici: 18.9.2013.)

⁶¹ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 138.

⁶² M. TORELLI, *The Etruscans*, str. 163.

⁶³ Chris SCARRE, *Historical atlas of ancient Rome*, Penguin Group, London;UK, 1995., str. 13.

⁶⁴ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 140.

11. EKSPANZIJE ETRUŠČANA

11.1. EKSPANZIJA NA JUGU

Iz više gradova između Arna i Tibera širili su Etrušćani vlast do Poa na sjeveru i Kampanije na jugu. U ovome poglavlju riječ je o ekspanziji Etrušćana na jug.⁶⁵ Kapua je postala i ostala glavno središte uzduž unutrašnje rute koja se od grada Nole razdvajala u dva pravaca: prvi je pravac produženje od napuljskog zaljeva do luke u Pompejima, a drugi se kretao do zaljeva Salerno. Etrušćanska favorizirana ruta iskazivala je dobro definiranu strategiju, povezujući dva zaljeva s Nucerijom, koja je funkcionirala kao temeljni centralni element, i tako zaobilazila teritorij Kuma da bi kontrolirali puteve prema jugu. Taj proces bio je utemeljen na dvama osnovnim faktorima koji su uključivali zajedničke organizacijske pothvate. Prvi je bio autohtono stanovništvo na planinama, uglavnom okarakterizirano poljoprivrednim aktivnostima, dok su drugi faktor činili Etrušćani koji su gajili sklonost prema urbanizaciji. Čak i u ovoj fazi, prisutnost Etrušćana morala se smatrati elementom koagulacije za ekonomski interes i političko usklađivanje. Njihova naselja na obalama Kampanije bila su povezana tako što su se širila prema donjem Tirenskom moru. Fenomen urbanizacije donio je jasnu definiciju uloge i položaja unutrašnjih gradova s vezom obalnih gradova. Novi odnos grad–zajednica, na kraju 7. st. pr. Kr. i početkom 6. st. pr. Kr., dao je uzlet urbanizaciji koja se proširila duž obale Kampanije gdje je procvjetao niz trgovačkih luka. Osim luka, grad Pompeji posebno je bio značajan jer ne samo da je bio etrušćanska luka već je bio i jedno od središta etruskanizacije.⁶⁶

Nazočnost i prevlast Etrušćana u Kampaniji uključuje naravno i pitanje kako su se Etrušćani širili u području između Etrurije i Kampanije, odnosno u Laciju. Antička predaja izričito potvrđuje fazu etrušćanske prevlasti u lacijskoj povijesti, uz poseban naglasak na pripovijesti o etrušćanskoj dinastiji Tarkvinijevaca koja je u Rimu vladala između kraja 7. i posljednjeg desetljeća 6. st. pr. Kr. Predaja je uvelike potkrijepljena epigrafskim otkrićima, arheološkim i umjetničkim svjedočanstvima općenito, a suvremeni je znanstvenici uglavnom prihvaćaju. Valja smjestiti dodati da u pogledu Kampanije postoji bitna razlika. Premda je Lacij zemljopisno bliži Etruriji, štoviše s njome se dodiruje – čega kod Kampanije nema – ne može se govoriti o određenome i jedinstvenome području stabilne etrušćanske vlasti u Laciju,

⁶⁵ Eduard KALE, *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 20.

⁶⁶ M. TORELLI, *The Etruscans*, str. 164.

a još manje o demografskoj kolonizaciji – koja se može utvrditi za Kampaniju. Naime, etrušćanska se ekspanzija južno od Tibera zbila kad je ondje naišla na odavno razvijen svijet protohistorijskih društava koja su bila ustrojena, na putu da se urbaniziraju i vjerojatno svjesna svog „nacionalnog“ identiteta, što se razotkriva osobito u novijim arheološkim nalazima s fazama „protolacijske“ ili „albanske“ kulture spaljivatelja s kraja brončanog doba i početka željeznog doba. Čini se da Etrušćani nisu prodrli prije 7. st. pr. Kr. Tome je prethodio niz razmjena među područjima na obje obale Tibera, što ipak ne mijenja bitnu različitost njihova kulturnog lica. Stvarna nazočnost Etrušćana u Laciju potvrđena je u Palestrini kneževskim grobovima Castellani, Bernardini i Barberini koje se mogu datirati u drugu četvrtinu 7. st. pr. Kr.⁶⁷

11.2. EKSPANZIJA NA SJEVER

Etrušćani su područje Padske nizine, ono što se obično naziva „padskom Etrurijom“, osvojili znatno kasnije no što se rodila uža Etrurija, tj. ne prije kraja 6. st. pr. Kr. kad se u Bologni, Mazarbottu i Spini pojavljuju prvi znaci civilizacije s nedvojbeno etrušćanskim pečatom i s etrušćanskim natpisima.

Da se u Bologni u villanovsko doba govorilo etrušćanskim, već je dokazano nedavno uočenim etrušćanskim natpisom urezanim na posudi iz kasnovillanovske faze Arnoaldi koja se može datirati oko 600. god. pr. Kr., dakle znatno prije pretpostavljenog "etrušćanskog osvajanja" s kraja 6. st. pr. Kr.

Drugi motiv koji prekoapeninsku villanovsku kulturu *ab antiqu* povezuje s velikom maticom u tirenskoj Etruriji razabire se iz samoga njezinog zemljopisnog položaja: ona se sastoji od dvije ograničene zone koje prianjaju uz Apeninsko gorje: prva – Emiliji, u Bologni i njezinoj neposrednoj okolini, u komunikaciji s vratima dolina rijeka Renoi Savena, odnosno s prijelazima Piastre – Collina i Futa; druga u Romagni, u Verucchiju, San Marinu i drugim manjim mjestima, u komunikaciji s dolinom rijeke Marecchije i nadgledajući nju i njezine planinske veze s gornjim porječjem Tibera i područjem Casente One doista posve izgledaju kao dva "mostobrana" Etrurije prema Padskoj nizini i jadranskoj obali. Villanovska kultura Verucchija razvija se od 9. do 6. st. pr. Kr. kroz barem tri faze, od kojih pogotovo druga pokazuje iznimnu srodnost s razvijenom villanovskom kulturom južne Etrurije, dok se za

⁶⁷ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 150.

treću fazu, u kojoj pak prevladava spaljivanje, već vidi da je u znatnoj mjeri prožeta istočnjačkim sastavnicama; značajnih su razmjera odnosi s obližnjim srednjojadranskim kulturama Novilare i Picena i svakako su posve razumljivi. S mogućnošću da su Etrušćani jednom davno prodrli duž obale Jadranskog mora povezuje se villanovski "otok" usred područja picenske kulture u Femu u Markama koji je također obilježen velikom sličnošću s villanovskom kulturom južne Etrurije.⁶⁸

Protohistorijska ekspanzija Etruščana prema padskoj nizini i jadranskoj obali nije nužno naišla na znatne prepreke u zatečenim tvorevinama koje vjerojatno nisu bile guste, a možda su bile zaostale; u svakom slučaju mora da je zastala na granici apeninskog razvođa uz gospodarske, društvene i kulturne pojave koje su u biti bile konzervativne u odnosu na užu Etruriju. Čini se da bi se jedini pokazatelj, premda podložan raspravi i raspravljan, neke aktivne politike izvan granica središnje Emilije koja bi nastojala braniti ravnotežu u cijeloj padskoj nizini, mogao prepoznati u Livijevoj vijesti o bitci što su je Etrušćani u okolini Ticina vodili i izgubili protiv Gala koji su se pod Belovezom i Segovezom bili spustili u Italiju u vrijeme kralja Tarkvinija Priska kad su Fokejci utemeljili Masaliju (Marseille), odnosno oko 600. pr. Kr.⁶⁹

Veliko etruščansko širenje na sjever, s najvećim dometom te puninom i bogatstvom najtipičnijih izraza, doista se ne smije smjestiti prije posljednjih desetljeća 6. st. pr. Kr. kao vjerojatna posljedica gospodarskih i političkih događaja znatno većega dosega, koji se nisu ticali samo Etrurije nego cijeloga italskog područja i okolnih mora. Moguće je da je u tom trenutku, a posebno od početka 5. st. pr. Kr., početak krize etruščanske pomorske moći u Tirenskom moru podsjetio na jadranski izlaz; da je razvitak središta u unutrašnjoj Etruriji (Volsinija, Peruzija, Kluzij, Volatera, Fezula) pogodio znatnijem zanimanju za otvorena prekoapeninska područja i uvjetovao nove selidbene valove prema sjeveru. Porast prometa preko Alpa sa središnjom Europom i istodobno prijeteći pritisak Kelta koji su već preplavljivali Padsku nizinu, stvorili su potrebu da se etruščanska nazočnost učvrsti i poveća u sjevernoj Italiji, pretvarajući je u područje zbiljske i prave vlasti.⁷⁰

Naposljetku, ne može se ne spomenuti i drugi pravac etruščanskog širenja na sjever, u Liguriju. Područje između ušća Arna i doline Magre, odnosno Versilija i Lunigiana, bez dvojbe je već u arhaisko doba prihvatilo etruščanski prodor, premda je bilo uglavnom

⁶⁸*Isto*, str. 158. – 159.

⁶⁹*Isto*, str. 161.

⁷⁰*Isto*, str. 161.

nastanjeno ligurskim pučanstvom i uz stanovito vremensko kolebanje između Etruščana i Ligura. To potvrđuju antički izvori, neka arheološka i epigrafska svjedočanstva, a ono je povrh toga i uključeno u Etruriju u Augustovo doba. Između padske Etrurije i etruščanskih prodora na ligursko područje ne mogu se zamisliti suvisli odnosi bilo zbog planinskog područja koje leži između, a držala su ga primitivna lokalna plemena na glasu po ratobornosti, ili zbog keltskog napredovanja.⁷¹

⁷¹*Isto*, str. 163.

12. DOGAĐAJI NA TIRENSKOM PODRUČJU OD POLOVICE 6. DO POČETKA 5. ST. PR. KR.

Za razliku od Grka u Italiji koji su se ograničili na obalna područja i teritorij koji ih je okruživao, Etrušćani su prodrli duboko u Italiju. Toskana nije više zadovoljavala njihove ambicije. Tijekom 6. st. pr. Kr. okupirali su značajni dio doline rijeke Po na sjeveru, na jugu Lacij i bogate ravnice Kampanije. Ti „*gusari*“ na Zapadnih mora osnovali su prostrano carstvo na zemlji i zamalo došli do ujedinjenja cijele Italije. U rimskim vremenima ljudi su pamtiti taj period etrušćanske hegemonije i Livije je podsjetio na te slavne stranice njihove povijesti.⁷² Uistinu, najviši stupanj razvoja etrušćanske civilizacije dosegnut je u drugoj polovici 6. stoljeća pr. Kr.⁷³

Ono što je posebno za ovo razdoblje pojačani je val širenja na zapad grčke plovidbe i kolonizacije koja polazi iz središta u Eolidi i azijskom dijelu Jonije (naročito Fokejci, ali i Samljani, Kniđani i Milećani), i sve snažnije oblikovanje i afirmiranje kartažanske hegemonije nad zapadnim feničkim kolonijama s tendencijom širenja koja će se s Grcima pretvoriti u veliki stoljetni sukobi u koji će biti uvučen i etrušćanski svijet. Od 9. do početka 6. st. pr. Kr., etrušćanska prisutnost u Tirenskom moru sve do sicilskih voda, bila je razmjerno neometana. Naime, Etrušćani su glasili kao sjajni moreplovci. Napredovanje Grka počelo je ugrožavati i potiskivati etručansku hegemoniju na moru i priobalju. Ekspanzivni potencijal te poduzetnička i intelektualna živost grčkog svijeta morali su se isticati i dalje na zapadnim morima, pogotovo oko Italije, i pogotovo kada su u igru ušli azijski Grci sa svojim dugim plovidbama. Zapadnogrčki svijet učvršćivao se novom energijom, a oko etrušćanskoga mora zacrtavao okruženje, s neizbježnim lošim posljedicama po stare pomorske i trgovačke slobode. Drugi je vanjski čimbenik promjene politički uspon Kartage koja je nastojala nametnuti vrhovništvo svim feničkim usadcima na zapadnom Sredozemlju od afričkih obala do Sicilije, Sardinije, Baleara i Španjolske, i time stvoriti uvjete za stvarnu izravnu vlast nad tim područjima koliko je dublje moguće, pa i na račun domaćeg stanovništva.⁷⁴

Etrušćani su osnovali ligu, odnosno „Etrušćansku ligu“ kao reakciju na grčku ekspanzionističku politiku. Dvanaest do petnaest gradova bilo je udruženo u ligu te su ujedno označavali granice Etrurije. Među gradovima Lige postojali su poglavice koji su vodili narod i

⁷² R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 97.

⁷³ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., str. 439.

⁷⁴ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 165.

proširivali etruščanski utjecaj preko privatnih vojski.⁷⁵ Kao što je rečeno, dvanaest gradova imalo je izrazitu unutarnju neovisnost, i tako spajajući ligu prijateljstva i uzajamne pomoći – nešto kao konfederacija, kao što je postajalo u prijašnjim vremenima između gradova–država Grčke.⁷⁶ Etruščanski se svijet u 6. st. pr. Kr. suočio s grčkim nadiranjem, jačanjem Kartage i početkom sukoba između Grka i Kartage. Počeli su tražiti uporište u glavnom protivniku Grka, Kartagi, očito protuhelenske funkcije. Nasuprot ujedinjenim i suvislim interesima jedne strane, grada Kartage i njegovih depandansa, u Etruriji je stajalo mnoštvo autonomnih država koje su se nedvojbeno združile na crtama programa što su ih diktirale opće potrebe, ali su imale i vlastite interese i zasebna usmjerenja koja u ponekom slučaju i trenutku nisu isključivala helenofilsko šurovanje.⁷⁷

12.1. BITKA KOD ALALIJE I POSLJEDICE

Sljedeći uspjeh Fokejaca bio je vrlo značajan, ako ne i spektakularan. Istražili su zaljev kod Liona i, oko 600. god. pr. Kr., osnovali koloniju Massilia, današnji Marseille, na ušću Rhone koja je predstavljala vrata za prolazak grčke i rimske kulture kroz Francusku. Od tamo su se širili na istok i zapad. Kada su završili, španjolska i francuska obala, istočni dio od Malage bila je naseljena Grcima. Nije im smetalo agresivno koloniziranje nego su izabrali savršeno vrijeme, i to kada su Kartažanima ruke bile vezane. Branili su svoje kolonije na Siciliji od neprijateljskih Grka.⁷⁸ Reakcija i sukob postat će neizbježni kad se Fokejcima već smještenim u Alaliji na Korzici, pred etruščanskom obalom, priključi novi val njihovih zemljaka izbjeglih iz Fokeje koju je Harpag, general perzijskog kralja Kira, opsjeo i zauzeo oko 545.god. pr. Kr. ili malo poslije. Ta će jezgra iznimno pustolovnih i nemirnih useljenika domalo pljačkaškim pohodima početi ugrožavati okolna područja, tj. Etruriju i Sardiniju čije sjeverne obale posljednji korak fokejskog napredovanja morao dosegnuti sada, Olbijom, onim usadkom od kojega je ostalo zabilježeno samo ime. No Sardinija je već bila sastavni dio interesnih osnova Kartage, koja je uz protektorat nad starim feničkim kolonijama koje su mirno ušle u krug njezine moći upravo tada smjerala osvojiti preostali teritorij otoka. To objašnjava zašto su se Kartažani ujedinili s Etruščanima u pokušaju da neprijateljske snage

⁷⁵ Nikolas ERISTAVI, *From Celtic, Etruscans and Roman Hands: The Po River Valley and Modena (Mutina)*, Grin Verlag, Norderstedt Germany, 2010., str. 2.

⁷⁶ George DENNIS, *The cities and cemeteries of Etruria*, John Murray, London, 1848., str. 45.

⁷⁷ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str.165., str. 166.

⁷⁸ Lionel CASSON, *The Ancient Mariners; Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times*, Princeton University Press, U.S.A., 1991., str 74.

koje su se ugniježdile u Alaliji pobjede pomorskim pohodom koji je bio veleban za ono vrijeme, a vrhunac je dosegao u bitki na Sardskome moru.⁷⁹

Negdje između 540. i 535. godine pr. Kr. odvila se pomorska bitka blizu obala Korzike između Massalijske, odnosno Focejake, koja je brojala 60 brodova, i udruženih snaga Etruščana i Kartagana sa 120 brodova. Rezultat bitke, prema Herodotu, bila je pobjeda Grka, ali s cijenom uništavanja gotovo cijele flote. Ono što se naziva u modernom izrazu: Pirova pobjeda.⁸⁰ Posljedica bitke bila je raseljavanje Focejake, odnosno bježanje, u druge prijateljsko nastrojene grčke kolonije, tj. omogućavanje Etruščanima uspostave nadzora nad Korzikom, barem nad njezinom istočnom stranom.⁸¹ Najveći je pobjednik definitivno bila Kartaga. Uspješno je zaštitila komunikacijske linije koje su joj omogućavale srebro iz Španjolske kao njezino ekskluzivno vlasništvo. Kako se sukob između Kartage i Grčke nastavio, Etrurija je izgubila mogućnost proširivanja morskih ruta u zonama koje su joj dodijeljene te je teško zadržavala status u obnovljenim sukobima s Grcima.⁸²

12.2. DALJNI SUKOBI S GRCIMA

Etruščanska ekspanzija nastavila se, i to u zaleđu Kampanije, koja je postala novi uzrok sukoba s Grcima. Opasnost je bila stalno prisutna zbog njihovih urođenih neprijatelja. Blizina brojnih grčkih trgovačkih stanica duž obale predstavljala je stalnu prijetnju, kao i za grad Kuma, čiji se osnutak proteže još u 8. st. pr. Kr. Neprijateljstvo između dvaju suparnika brzo je planulo. Etruščani su se mislili smjestiti na obali te po posljednji put obračunati sa svojim najvećim rivalom, gradom Kuma. Ali njihovi su odlučujući napori, ipak bili neuspješni. Veliki pohod, u kojem su Etruščani okupili sve svoje snage i lokalne sastavnice od daleke Apulije, propao je pod zidovima Kume, pod vodstvom energičnog vođe Aristodema. Godina 524. obilježena je kao slom etruščanskih nadanja za kompletno osvajanje Kampanije.⁸³ Upravo je tim ratom započeo Aristodemov uspjeh i istodobno nova faza političke vitalnosti Kume.⁸⁴

⁷⁹ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 167. – 168.

⁸⁰ Michael DIETLER, *Archaeologies of Colonialism: Consumption, Entanglement, and Violence in Ancient Mediterranean France*, University of California, Berkley and Los Angeles, 2010., str. 128.

⁸¹ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 168.

⁸² R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 96.

⁸³ *Isto*, str. 105.

⁸⁴ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 172.

Nakon ranijeg perioda ekspanzije, 5. st. pr. Kr. obilježilo je opadanje etrušćanske vojne moći i uspjeha.⁸⁵ U okružju grčkog kolonijalnog svijeta, točnije na Siciliji, došlo je do promjene ravnoteže na tirenskoj šahovnici, suzivši još više prostor pomorskog djelovanja Etrurije. Uzrok je tome uspon sirakuške moći pod vlašću Dinomenida. Zasluga za to pripada političkoj nadarenosti i sreći Gelona.⁸⁶ Nakon što je Hipokrat poginuo u borbi sa Sikilima (491. god. pr. Kr.), naslijedio ga je tiranin Gelon koji je uskoro zauzeo Sirakuzu. Gelon je vlast prepustio bratu Hijeronu koji postaje tiranin u Sirakuzi. Protiv Gelona i njegova saveznika agrigentskog tiranina Terona udružili su se razni gradovi koji su sklopili savez s Kartažanima. Glavna bitka odvila se kod Himere 480. u doba Kserskova pohoda na balkanske Grke. Gelon je potukao Kartažane i nametnuo ratnu kontribuciju. Umire 478. godine te ga nasljeđuje Hijeron.⁸⁷ On je ojačao sirakušku moć na Siciliji i u današnjoj Kalabriji na štetu drevnih eubejskih gradova. Pokazatelj režima bilo je ponovno utemeljenje Katanije pod imenom Etne, no uz to je i usmjeravao zanimanje na sjever, na Tirensko more prema Kampaniji, gdje se Kuma bila nedavno sukobila s Etrušćanima. Njihovoj prijetnji s mora suprotstavila se 474. god. pr. Kr. Hijeronova intervencija brodovljem troveslarki koje je Kumu uzelo za uporište i nanijelo Etrušćanima teške gubitke u brodovima i u ljudstvu.⁸⁸ Etrušćanski poraz označio je kraj privilegiranom odnosu Etrurije i Kampanije te se pomorska prevlast Sirakuze afirmirala u ulozi novoosnovanog grada Neapola. Kriza koja je uslijedila reflektirala se u sklopu mnogo većeg procesa koji je zahvatio Tirenski dio Etrurije, Lacija i Kampanije, i signalizirala je kraj etrušćanske talasokracije u Tirenskom i Italском svijetu.⁸⁹

Svi vanjski događaji bili su u vezi sa slabljenjem međunarodnog položaja Etrurije i vjerojatno su pridonijeli gospodarskom i kulturnom nazadovanju koje se u 5. st. općenito razabire. Upravo su etrušćanski gradovi u južnome području, posebno u unutrašnjoj Kampaniji, uživali u znatnom blagostanju.⁹⁰

U vrijeme opadanja etrušćanske moći, na drugoj strani Europe, točnije na području balkanske Grčke, odvijao se Peloponeski rat. Naime, u proljeće 415. godine, atenska je mornarica pod zapovjedništvom Alkibijada, Nikije i Lamaha krenula na Siciliju da se pritekne u pomoć gradu Segesti koji je bio napadnut od strane Sirakužana. Pravi razlog bio je

⁸⁵ M. DIETLER, *Archaeologies of Colonialism: Consumption, Entanglement, and Violence in Ancient Mediterranean Franc.*, str.135.

⁸⁶ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str.195.

⁸⁷ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 163.

⁸⁸ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 196.

⁸⁹ Jean MacIntosh TURFA, *The Etruscan World*, Routledge, Abingdon, 2013., str. 315.

⁹⁰ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 200.

zauzimanje Sirakuze i osiguravanje atenske trgovačke pozicije na Siciliji. Kod Korzike atenskoj se mornarici pridružila saveznička, odnosno, priključuju im se Etrušćani. Na Siciliji su Atenjani pod vodstvom drugih stratega napali Sirakuzu. Sirakužani, najprije teško pritisnuti, dobili su pojačanje od Sparte, Korinta i drugih saveznika i pod vodstvom Spartanca Gilipa žestoko su porazili Atenjane, kao i Etrušćane.⁹¹ Nakon tog poraza, Etrušćanska vojna i politička moć opada sve više. Prevlast na moru, koju su nekad sjajno držali, istopila se između sukoba Kartage i Grčke te pojavom novog suparnika, Rima.

⁹¹ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 152.

13. ITALSKA I KELTSKE NAJEZDE

Nakon sukoba s Grcima krenula je najezda italjskih naroda i Kelta. Kretanje Italika oskijsko-umbrijskog jezika iz središta poluotoka odvijalo se prema tirenskim obalama i na jug; kretanje Kelta ili Gala s Alpa u sjevernu Italiju i prema središnjoj Italiji. Stvarni početak velikih italjskih seoba koji se može ovjeriti podacima iz rimske povijesti prepoznajemo u najezdi Volščana u Lacij krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. Vjeruje se da je djelovanje Volščana od samoga početka presjeklo svaki izravni kopneni doticaj između Etruščana iz prave Etrurije i Etruščana iz Kampanije, koji su, uostalom, priječili i sukobi s Latinima i s Kumom. Zbog velike poplave Italika nestala je etruščanska prevlast nad Kampanijom, i to nepobijedena kao u nadmetanju s Grcima. Jednostavno su morali popustiti kao i Grci.⁹² Također, počelo je širenje Umbra na sjever. Naime, nisu pritiskivali Etruščane duž srednje doline Tibera, bar ne u migracijskom i vojnom smislu. Strabon⁹³ napominje o zajedničkom neprijatelju Etruščana i Umbra, Galima, i o stanovitoj premoći Umbra nad Etruščanima u sposobnosti za otpor – a time i posjed nad Ravenom.⁹⁴

Što se tiče galske najezde, Livije priča o razdoblju kada je u Rimu kraljevao Tarkvinije Stariji, a Fokejci su temeljili Masaliju. Tada je kralj Belovez prešao zapadne Alpe, ne samo na čelu vlastitog naroda Bituirga, već na čelu saveza koji je obuhvaća Arverne, Senonce, Heduanice, Ambare, Karnute i Aulerke. Kad su se spustili u padsku ravnicu, Gali su porazili Etruščane u bici kod Ticina, naselili su se na područje po kojemu su uzeli ime Insubra i utemeljili grad Mediolan(ij). Na početku 4. st. pr. Kr. Etruščanski je sustav bio relativno netaknut, unatoč galskom pritisku i napadu koji je trajao. Temeljio se na posjedu većih gradova i na njihovoj naprednosti, uz to i na sigurnim vezama Bologne i Spine, te između Bologne i tirenske Etrurije preko Marzabotta. Kasnije, pod pritiskom, gradovi će padati jedan po jedan te priznavati prevlast napadača.⁹⁵ Kako je poznato, upravo su Senoni i drugi Gali pod Brenom pobijedili u pljačkaškom pohodu Rimljane i Etruščane na riječici Aliji 18. srpnja 387. pr. Kr. Neke skupine Kelta stigle su i do južne Italije i stavile se u plaćeničku službu moćnoga vladara Dionizija Sirakuškoga. Štoviše, Dionizije je s Keltima sklopio i sporazum o savezu. Koristio je taj savez protiv Etruščana, a i u kontekstu osnivanja svojih naseobina na Jadranu, u

⁹²M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 211.

⁹³ Strabon (64. god. pr. Kr.–21. god. poslije Kr.) je bio grčki geograf i povjesničar čije je djelo *Geografija* obuhvaćalo čitav rang naroda i zemalja poznatih u Grčkoj i Rimu tijekom vladavine Augusta. (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/567832/Strabo>, zadnji pristup stranici: 30. 9. 2013.)

⁹⁴*Isto.*, str. 212.

⁹⁵*Isto.*, str. 216.

Ankoni, Numani, Adriji i na našoj obali u Issi i Pharosu.⁹⁶ Sve u svemu, Etrušćani su izgubili prevlast na sjeveru no ostavili su veliki utjecaj na Kelte gdje su se etrušćanski proizvodi širili u Galiju i Germaniju, sve do Britanskih otoka i Skandinavije na jednom kraju, te u Istočnu Europu na drugome.⁹⁷

⁹⁶Marin ZANINović, „Jadranski Kelti“, u: *Opuscula archaeologica.*, 2001., br. 25., Zagreb, str. 58.

⁹⁷M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 219.

14. ETRUŠČANI U RIMU

Godina koja se uzima za rođenje Rima je 753. pr. Kr koju je datirao Varon. Grčki i rimski pisci datiraju „osnivanje“ Rima po olimpijadama. Rim je nastao spajanjem nekoliko latinskih naselja koja su postojala početkom prvog tisućljeća pr. Kr. na brežuljcima rijeke Tiber, približno 25 kilometara od Tirenskog mora. Sedam je klasičnih rimskih brežuljaka. To su: Palatinus, Quirinalis, Viminalis, Capitolinus, Aventinus, Caelius i Esquillins.⁹⁸ Najpogodniji za naseljavanje bio je Palatinski brijeg na kojem se, oko 1000. god. pr. Kr., pojavljuju stanovnici koji spaljuju pokojnike i čuvaju pepeo u posebnim posudama. Smatra se da su se na Palatinu naselili Latini koji su iselili iz Albe. Sama riječ "Rim" (Roma) etruščanskog je porijekla. Neki znanstvenici dovode je u vezu sa genitilnim etruščanskim imenom *ruma*. Prema tome, Rim nastaje sjedinjavanjem latinskih seoskih zajednica sa sabinjanskim. Osim toga, još od ranog vremena sudjeluju u životu grada i Etruščani, koji su Rim podvrgli najprije kulturnom, a zatim i političkom utjecaju.⁹⁹ Također, prisutnost Etruščana u Laciju potvrđena je u Palestrini kneževskim grobnicama Castellani, Bernardini i Baberini koje se mogu datirati u drugu četvrt 7. st. pr. Kr.¹⁰⁰ Po predaji, Rimom je vladalo sedam kraljeva, od kojih su tri bila etruščanska. Romul, Numa Pompilije, Tul Hostilije, Anko Marcije, Tarkvinije I., Servije Tulije i Tarkvinije II. Oholi.¹⁰¹

14.1. RIMSKI KRALJEVI ETRUŠČANSKOG PODRIJETLA

Prema predaji, prvi od trojice etruščanskih kraljeva Tarkvinije Prisko, bio je rodом iz Tarkvinija, najvažnijeg grada iz tog razdoblja: otac mu je bio Grk, Demarat, koji je pobjegao iz Korinta. Vjeruje se da je dolazak etruščanskog uglednika na prijestolje odgovarao novim trgovačkim i obrtničkim slojevima i interesima južnih etruščanskih gradova koji su htjeli kontrolirati ključnu poziciju koju je imao Rim. Grčko podrijetlo oca Tarkvinija Priska može se objasniti ugledom grčke kulture u tom razdoblju, za što postoje brojni dokazi vezani za Rim.¹⁰² Etruščanska se vlast u tom razdoblju afirmirala i učvršćivala, a Rim se poetruščivao – to se vrijeme naziva „doba Tarkvinija Priska“. Također, nastupila je prevlast etruščanskog

⁹⁸ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 276.

⁹⁹ N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, str. 52.

¹⁰⁰ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 152.

¹⁰¹ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 278.

¹⁰² SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 457.

vladajućeg sloja na političkom i društvenom planu. Za svoj smještaj odabrali su Kapitolij, između forumske udoline i tiberska gaza.¹⁰³

Tarkvinija Priska ubili su sinovi Anka Marcija te ga nasljeđuje Servije Tulije. Etrušćanska ga predaja navodi pod imenom Mastarna, kao Etrušćanina iz grada Vulci koji je, kao vjeran prijatelj braće Celija i Aula Vibenna, bio otjeran iz Etrurije te je, zauzevši Celij, postao kralj Rima.¹⁰⁴ Njemu Rimljani pripisuju vojnu i političku, odnosno društvenu reformu koja je u načelu odgovarala Solonovoj u Ateni. Tom su reformom – ozakonjenjem postojećeg stanja – rimski građani svrstani u razrede prema imovinskom stanju; prema tim razredima stvarale su se i vojne jedinice. Također, bio je prvi koji je uveo novac *aes signatum* umjesto ranijeg *aes rude*. Drži se da je kovanje rimskih asa počelo u 4. st. pr. Kr. Upravo se njemu pripisuje Cenzus koji je bio osnova novog društveno – timokratskog plutokratskog poretka. Pripisuje mu se golema aktivnost poput: podizanja gradskih zidina, uređenja gradske kanalizacije i drugo.¹⁰⁵ Rim, prije Etrušćana, bio je više skup sela nego pravi grad. Etrušćani su bili oni koji su od njega napravili grad dostojan komparacije s kraljevskim gradovima južne Etrurije. U isto vrijeme sagrađen je vanjski zid koji je okružio sedam brežuljaka radi sigurnosti. Kao što je prije bilo rečeno, sagrađen je efikasn sustav kanalizacije zvan *Cloaca Maxima* koji je promijenio močvarni teren Foruma u mjesto gdje su se, po prvi put, populari sastajali.¹⁰⁶

Prema predaji, Servija Tulija ubio je Lucije Tarkvinije koji se oženio njegovom kćeri Tulijom. Nakon urote predstavnika najuglednijih gradskih obitelji, Lucija Tarkvinija protjeruju iz Rima.¹⁰⁷ Naime, Tarkvinije Oholi (*Superbus*), bio je omražen kod rimskog naroda. Potican nasilnom strašću napao je Lukreciju, časnu gospođu, koja je počinila samoubojstvo kako bi spasila svoju čast. Izbio je revolucionarni trenutak kojeg je predvodio Junije Brut. Tiranin, njegova žena i djeca prognani su.¹⁰⁸ Tarkvinije se povukao u Tuskul, gdje je izvjesni Mamilije oženio njegovu kćer. U međuvremenu je iz Kluzija krenuo Lars Porsena i, želeći ga vratiti na prijestolje, opkolio grad, no prema tradiciji, dirnut hrabrim držanjem Rimljana prekinuo je opsadu i ponudio gradu častan mir. U međuvremenu, kraj vladavine Tarkvinija Oholog morao je izazvati političku prazninu u Laciju gdje je on bio uspostavio prostrano gospodarstvo nadzorom što ga je nametnuo pojedinim latinskim gradovima i preko vazalskih prvaka. Tako se južno od Etrurije otvorila „vruća zona“. Latini

¹⁰³ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 153.

¹⁰⁴ *Isto*, str. 457.

¹⁰⁵ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 280.

¹⁰⁶ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 103.

¹⁰⁷ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 457.

¹⁰⁸ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 106.

su tražili natrag autonomiju u odnosu na Rim. Etrušćanima se otvara slobodno polje djelovanja koje najbliže gradove Veje, Cere i Tarkviniju ne zanima toliko koliko unutrašnji i daleki Kluzij koji je vjerojatno u fazi ekspanzije i možda preko tiberske doline traži kakav kontakt s morem i tržištima Lacija i Kampanije. Kumljani, koji su dobro pamtili opasnost od etrušćanskog napada, koju su zaustavili dvadeset godina prije, interveniraju 504. god. pr. Kr. s mora i sukobljavaju se pod zidinama Aricije s Porseninom vojskom koja je poslana da obnovi vlast nad Lacijem koju je Rim uživao pod Tarkvinijem Oholim. Na čelu vojske bio je kraljev sin Arunt kojeg je Aristodem porazio i koji je bio ubijen u boju.¹⁰⁹

Razmatrajući etrušćanski svijet u njegovom protezanju i međunarodnom položaju, početkom 5. st. pr. kr. sazrijevaju uvjeti za duboke promjene povijesnog iskustva Etrurije. Zbivanja u Laciju nedvojbeno pridonose slabljenju veza s Kampanijom, ako ih i ne prekidaju. Etrušćani slabe i u pomorskom djelovanju zbog jačanja Sirakuze pod vladavinom Diomenida. Bitka kod Himere (480. god. pr. Kr.) i bitka kod Kume (474. god. pr. Kr.) označile su kraj jedne maestralne pomorske epohe. Zadnji pokušaj bio je osvajanje Eolskih otoka kako bi stvorili vlastitu pomorsku bazu, ali ih je teško porazilo brodovlje Liparana.¹¹⁰

Kako je Porsenin sin Arunt bio poražen, Tarkvinije je upravo kod njega proveo svoje posljednje dane, a Etrušćani su odustali od daljnjih odmazdi. Umjesto kralja, na čelo rimske države dolaze dva konzula ili, kako su ih tada nazivali, dva pretora. Godine 509. pr. Kr., kada je bio svrgnut Tarkvinije, nova vlast u Kampidoliju posvećuje Jupiteru hram koji se godinama gradio, a sklapa se i ugovor s Kartagom.¹¹¹

¹⁰⁹ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 178.

¹¹⁰ *Isto*, str 179.

¹¹¹ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 483.

15. ŠIRENJE RIMSKE VLASTI U ITALIJI

Etrurija je morala voditi teške bitke, kako kopnene, tako i one pomorske. Rim je smatrao da treba imati važnije mjesto u Latinskom savezu te su njegove ambicije prijetile teritoriju etruščanskog kraljevstva koje se nalazilo u blizini. Grad Veji bio je prvi na meti no međutim, njegov saveznik, Fidena, mali latinski grad na lijevoj obali Tibera, bio je prvi napadnut.¹¹² Godine 425. pr. Kr., Rim je uništio Fidenu, držeći tako pod kontrolom cijeli put koji je povezivao Etruriju i Kampaniju.¹¹³ Na red dolazi grad Veji koji se branio punih deset godina protiv iscrpljujuće rimske opsade. Napad je vodio slavni vojskovođa Marko Furije Kamilo, rimski diktator, koji je 396. godine prije Krista, uništio Veji. Etrurija je svjedočila s uznemirujućom ravnodušnosti patnjama i padu tog važnog grada. Manjak nacionalnog osjećaja objasnio je raspadanje nekadašnjeg carstva.¹¹⁴

Ostali gradovi, kako je spomenuto, nisu pritrčali u pomoć Vejima iako su bili povezani sakralnim savezom čije je središte bilo kod Volzinija, u hramu Velthe ili Voltune, arhaičnog božanstva vegetacije. Valja napomeniti da je među etruščanskim gradovima bilo zajedničkog političkog djelovanja tek u iznimnim situacijama: svaki je grad djelovao po svom nahođenju, pretpostavljao je državu za sebe, nešto poput srednjovjekovnih komuna. Kako je rečeno, imali su izraziti manjak nacionalnog osjećaja. Na saveznom okupljanju u Voltumninu hramu odlučeno je da Veji budu prepušteni svojoj sudbini. Izvori govore da je u Vejima vladao monarhijski režim, kojeg više nije bilo u drugom gradovima. Grad Cere ostao je neutralan. Osim rivalstva s Vejima zbog trgovine, imao je i zajednički interes s Rimom koji je uvelike koristio njegovu luku.¹¹⁵

Veji nisu bili potpuno razoreni, ali su potpali pod rimsku vlast: stanovnici su u velikom broju bili ubijeni ili su odvedeni u ropstvo; opljačkani plijen bio je ogroman. Rimljani su zauzeli i teritorije malih centara koji su pomagali Vejima: Kapenu, Sutrij i Nepetu. Čak su se i Fališčani, koji su pomagali Vejima, morali predati Rimljanima koji su im opsjeli prijestolnicu Falerije. Teritorij kojim je sada upravljao Rim proširio se na sjeveru do

¹¹² R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 108.

¹¹³ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 496.

¹¹⁴ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 109.

¹¹⁵ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 499.

Sabatskih planina, gotovo do planinskog lanca Cimini. Došli su u srce etruščanskog teritorija te se njihov rat za preživaljavanje počeo transformirati u rat za proširenje; osvajački rat.¹¹⁶

U tom periodu etruščanski teritorij bio je u velikoj opasnosti. U godini u kojoj je osvojen grad Veji, Kelti su Etruščanima oduzeli grad Melpo te nastavili ekspanziju prema Rimu. Godine 390. pr. Kr. nanijeli su Rimljanima težak poraz te zapalili grad Rim. Napad je vodio neustrašivi vojskovođa Bran, a ono malo što je ostalo od rimske obrane, vodio je Marko Manlije. Rimljani se, nakon povlačenja Kelta, okružuju novim i jačim zidovima. To nije bio slučaj s etruščanskim gradovima na sjeveru koji su padali jedan za drugim u ruke novih osvajača. Felsina se tvrdoglavo borila duže vrijeme sve do kapitulacije 350. godine prije Krista. Uspješan prodor Insubra, Cenomana, Senona, Bojana i Lingonaca, uzrokovao je osvajanje cijele doline. Ubrzo krajem sredine 4. st. pr. Kr., etruščanski teritorij na rijeci Po postao je Cisalpinska Galija. Oni Etruščani koji nisu uspjeli pronaći utočište u matičnoj zemlji, pronašli su utočište u alpskim dolinama.¹¹⁷

Od tih je trenutaka etruščansko carstvo manje nego uspomena. Tuskanski narod ponovno se našao u regiji iz koje su potekli, no i dalje nisu uspjeli pronaći mir. Kelti su i dalje vršili pritisak sa sjevera; Grci su se odvažili i blokirali luke. Rimljani su konstantno povećavali pritisak te su, pod uzastopnim napadima rimskih legija, kraljevski gradovi, na koje su Etruščani bili iznimno ponosni, padali jedan po jedan. Etruščani su pokušavali profitirati protunapadima u povremenim povoljnim razdobljima kako bi smanjili pritisak koji ih je okruživao. Gubitak doline rijeke Po, uslijedio je gubitkom Korzike i Elbe. Sirakužani, koji se više nisu bojali tirenskih pirata, došli su na sjever kako bi oteli otoke koji su bili od velike strateške važnosti Etruščanima. Na istoku i zapadu, Grci su prekinuli trgovačke veze Etruščana te je tako Etrurija bila primorana na kopneno ratovanje, gdje je bila slabije opremljena od Rima. Zajedništvo i koncentracija svih etruščanskih snaga mogla je držati Rim pod kontrolom. No nažalost, Etrurija je pretrpjela istu bolest koja je uzrokovala pad Grčke. Lokalni patriotizam pojedinih gradova stavljao je vlastite interese prije cijele nacije.¹¹⁸

15.1. CERE – RIMSKI SAVEZNIK

Grad Cere nalazio se između jezera Bracciano i mora, koji kilometar od obale. U antičkoj predaji spominje se važnost grada u pomorskom djelovanju. Pristaništa Cere bili su

¹¹⁶Isto, str. 499.

¹¹⁷R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 111.

¹¹⁸Isto, str. 112.

Alsij, Punik i kao najvažnija luka, Pirgi.¹¹⁹ Kako se Rim znatno povećao u smislu države, tako je i s gradom Cere imao bliske odnose koristeći njegove luke za svoje pomorsko trgovanje, većinom zbog aktivnog trgovanja s udaljenom Masilijom. Postavljanje tronošca u Delfima nakon osvajanja Veja bio je znak suradnje Rima i Cera. Prijateljski odnosi postali su toliko bliski da je među najuglednijim obiteljima omogućena razmjena *ius conubi*, to jest pravo ženidbe između Rimljana i Cerana s punopravnom pravnom valjanošću. Također, omogućeno je i *ius commercii*, čime je pak i Rimljanima i Ceranima omogućeno raspolaganje dobrima u Ceri i Rimu, i djelovanje uz jednaka prava pred lokalnim sudovima u slučaju spora. Takvi su sporazumi za Rim predstavljali solidan oslonac, čak i u sukobima s Etruščanima, a za Cerane je to bilo sigurno zaleđe u vremenu u kojem su Dionizijeve čete napadale njihovu luku Pirge.¹²⁰ Još jedan znak suradnje bio je stajanje Rimljana uz bok Ceranima u vezi s politikom na moru. To je bilo vrijeme Sirakuškog uspostavljanja pomorske nadmoći u Tirenskom moru kako bi njene flote priječile trgovanje Etruščana.¹²¹ Između Rima i Cere postajao je 353. god. pr. Kr. snažan prijateljski pakt koji je trajao stotinu godina. U desetljećima koja su prethodila, savez je osnažio odnose i to nakon što je etruščanski grad široke ruke pružao pomoć Rimljanima u doba provale Gala.¹²²

¹¹⁹ M. PALLOTTINO, *Etruščani*, str. 257.

¹²⁰ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 512.

¹²¹ *Isto*, str. 513.

¹²² *Isto*, str. 515.

16. POSLJEDNJI OTPORI ETRUŠČANA

Bila je to posljednja faza kojom je počela duga bitka. Etrurija je svuda izgubila inicijativu te se morala boriti za vlastiti život. Inicijativa je pokrenuta u velikoj koaliciji Italskih naroda koja je formirana 299. godine rimskim angažiranjem u trećem Samnitskom ratu.¹²³ Čete Gala s ove strane Alpe ojačane s novim prilivom Gala s one strane Alpa slijevale su se na Apeninski poluotok uzurpiravši teritorij koji su kontrolirali Rimljani. To je bio dovoljan poticaj Etruščanima, Umbrima Sabinjanima i Samničanima da postignu dogovor za opću koaliciju snaga protiv Rimljana. Protiv Samničana je krenuo konzul Lucije Kornelije Scipion Barbat koji osvaja Tauruziju i Cizauniju, a nakon toga je i konzul Publije Decije Mur opustošio Samniju, tako da se glavnina samnitskih snaga morala premjestiti prema sjeveru da bi se pripojila snagama Etruščana, Umbra i Gala. Godine 295. pr. Kr. Italci su uspjeli objединiti pokrete svojih snaga. Izvori govore o brojčanom stanju u bitci: 300.000 pješaka i 46.000 konjanika, dok su Rimljani poslali 4 legije (oko 40.000 ljudi) pod zapovjedništvom T. Fabija Rulijana i P. Decija Mura. Sukob se dogodio kod Sentina, na sjeveru Umbrije. Ishod je bio do kraja neizvjestan, no, pobijedile su hrabrost i vještina Fabija Rulijana.¹²⁴ Nažalost, koalicija nije imala koheziju nacionalne vojske. Disciplina rimskih legija pobijedila je nasuprot brojčano jačoj vojsci.¹²⁵ Posljedice poraza bile su negativne za Etruščane. Potražili su mir 294. godine te ga i dobili. Mir je trajao četrdesetak godina. Poticaj je došao od gradova Peruzije i Arecija, a poslije se priklonio i njihov federalni centar Volsinij.¹²⁶ Morali su isplatiti veliku svotu novaca te pridonijeti vojnim pojačanjima dominantnoj oligarhiji.¹²⁷

Savezništvo s Galima dalo je Etruriji posljednju priliku da alarmira Rim. Divlja plemena napredovala su prema jugu od doline rijeke Po te su ih Etruščani dočekali kao prijatelje. Konzul Lucijus Cecilije Metel, koji je vukao podrijetlo iz poznate obitelji, borio se pod zidinama Arecija proziv koalicije Gala i Etruščana. U toj je bici izgubio život.¹²⁸ Osim konzula život je izgubilo i sedam vojnih tribuna te 13.000 ljudi. Situaciju je ubrzo smirio Manije Kurijs koji je odbio napadače i osvojio sav teritorij od Ankone do Arimina, uključujući i Picen.¹²⁹ Konačna pobjeda Rima bila je 283. godine prije Krista kod

¹²³ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 113.

¹²⁴ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 537.

¹²⁵ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 113.

¹²⁶ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 537.

¹²⁷ M. TORELLI, *The Etruscans*, str. 629.

¹²⁸ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 113.

¹²⁹ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 539.

Vadimovskog jezera gdje su bile potučene galske i etrušćanske snage. Tada Rimljani osnivaju koloniju *Senna Gallica* (danas Senigallia). Pomakli su granicu svoje države prema sjeveru do rijeke Rubikona.¹³⁰ Zadnja dva velika grada koji su uspjeli sačuvati vitalnost i resurse, Vulci i Volziniji, morali su potpisati teško primirje. Vulci je izgubio samostalnost te je veliki dio njegovog teritorija aneksiran.¹³¹

Posljednje brisanje Etrurije s političke i povijesne karte Italije poklopilo se s opsadom grada Volsinija.¹³² Pobuna robova počela je terorizirati bogate i aristokrate, koji su pozvali Rim u pomoć. Rimljani su napali grad, uništili kuće i spomenike te premjestili preživjele do jezera Bolsene.¹³³ Također su, u osvajanju grada, poharali *Fanum Voltumnea*, čime su uništili drevno središte Etrurije.¹³⁴

Prije prvog punskog rata, koji je počeo 264. godine, Rimljani su pokorili čitavu Italiju do rijeke Arna i Rubikona na sjeveru. Od tog teritorija (oko 130.000 km²) zadržali su oko 25.000 km². Ostalo su prepustili raznim Italcima, Etrušćanima i drugim stanovnicima da posjeduju kao saveznici, *socii*, po utvrđenom ugovoru (*foedus*).¹³⁵ Veliki dio Etrurije prešao je pod rimsko vodstvo preko saveza koji ne mijenjaju strukturu društva i njegovih uredbi. Samo dio zemljišta drevnih država najbliže Rimu pretrpio je promjene koje je grad gospodar nametnuo aneksijom i kolonizacijom.¹³⁶

16.1. ETRURIJA I DRUGI PUNSKI RAT

Sredinom 3. stoljeća borbe su prestale i Etrurija je bila podvrgnuta Rimu. Njezina politička i vojna uloga bila je gotova te se nije ni pokušala uzdići sve do drugog Panskog rata. Kartažanska vojska pod vodstvom Hanibala došla je u srce Etrurije, a ona je ostala vjerna Rimu.¹³⁷ Etrušćani i Sabinjani tada su bili spremni poslati u borbu 50.000 pješaka i 4000 konjanika u dobi za vojsku, postotak konjaništva – gotovo 8%, nije visok kao u drugim područjima, ali razlog tome je posebna društvena situacija u Etruriji čiji su vladajući slojevi bili prilično uski. Snage Etrurije očituju se u velikoj pomoći koju je uskoro mogla pružati Rimu tijekom Drugog punskog rata: Cere je davao žito i drugu hranu, Peruzija (danas Perugia), Kluzij i Ruzela žito i drvo, Volatera vosak i smolu za premazivanje nepropusnim

¹³⁰ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 303.

¹³¹ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 113.

¹³² M. TORELLI, *The Etruscans*, str. 629.

¹³³ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 114.

¹³⁴ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 232.

¹³⁵ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 305.

¹³⁶ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 235.

¹³⁷ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 115.

slojem kobilica lađa, Tarkvinij platno za jedra, Populonija željezo s Elbe, Arecij velike količine oružja i opreme.¹³⁸

Etruščani su tim potezima pokazali vjernost Rimu te odustajanje od svake pobune i mogućnosti nove samostalnosti. No, Toskana nije izgubila svoju osobnost. Njezina religijska tradicija i tradicionalni zanati nastavili su cvjetati netom prije kršćanske ere. Gotovo dvjesto godina njezine su radionice proizvodile neograničen broj predmeta. Romanizacija regija tekla je sporo. Gradovi južne Toskane, koji su bili bliži Rimu, osjetili su brže pad svog prosperiteta. Gradovi na sjeveru poput Peruzije, Kortone, Volatere i Arecija i dalje su uživali, pod vodstvom Rima, industrijsko i trgovačko bogatstvo.¹³⁹

¹³⁸ SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv.3 s., str. 577.

¹³⁹ R. BLOCH, *The Etruscans*, str. 115.

17. SAVEZNIČKI RAT I KRAJ ETRURIJE

Rimljani su nekoliko stotina godina ratovali da bi nametnuli svoju vlast svim stanovnicima Italije. Posljednje su se borbe radi toga vodile prvih desetljeća trećeg stoljeća. Uoči prvog punskog rata Italija se dijelila na rimsku i savezničku. Pokoreni gradovi Italije sklapaju s Rimom ugovore (*foedera*) i postaju saveznici svojih osvajača. Nakon Drugog punskog rata položaj nelatina bivao je sve teži. Saveznici nisu imali pravo vojničkih akcija, saveza s drugim narodima, pravo kovanja novca i drugo. Rimljani su često kršili njihove ugovorom priznate administrativne kompetencije. Ono što je pogađalo seljačke mase, za koje su se zauzimala braća Grakhi, pogađalo je saveznike. Saveznici su po ugovoru često morali davati rimskoj vojsci pomoćne čete te materijalnu pomoć. Saveznički vojnik imao je jako malo prava naspram rimskog vojnika. Godine 125. konzul Flakus i 122. Gaj Grakh bez uspjeha su predlagali da se Italcima da rimsko građansko pravo. Trideset godina nakon toga narodni tribun Livije Druz, a značajan je bio zbog zauzimanja davanje građanskog prava saveznicima Italcima. Posljedica toga bio je ustanak Italika-saveznika. Rat je trajao od 91. do 88. godine.¹⁴⁰

U prvom stoljeću nastala je krvava borba Gaja Marija i Lucija Kornelija Sule, koja je ostavila nemile posljedice za Toskanu i njene stanovnike. Saveznički rat bio je sukob između Rima s jedne strane i brojnih talijanskih gradova-država s druge strane. Saveznici su zahtjevali ista prava kao i Rimljani. Svrstavanjem velikog dijela etrušćanskih zajednica uz Marijevu popularsku stranu izazvat će krvave Suline reakcije, uz oduzimanja zemljišta i nasilno smještanje Sulinih naseljenika u Volateri, Fezuli, Areciju i Kluziju što će duboko izmijeniti etnički sastav tih gradova.¹⁴¹

Prelazak čitave Etrurije pod izravnu vlast Rima dodjelom rimskog građanskog prava ozakonjen je 90. godine Julijevim i Kalpurnijevim zakonom o građanskom pravu (*Lex Iulia, Lex Calpurnia de civitate*).¹⁴² Taj zakon, odnosno prelazak Etrurije pod izravnu vlast Rima, značio je kraj povijesti samostalne Etrurije.

¹⁴⁰ P. LISIČAR, *Grci i Rimljani*, str. 352.

¹⁴¹ M. PALLOTTINO, *Etrušćani*, str. 242.

¹⁴² *Isto*, str. 235.

18. ZAKLJUČAK

Slavna etrušćanska civilizacija, obavijena misterijem svog podrijetla i jezika, danas je i više nego istraženo područje u povijesti. Oni su bili aktivni sudionici civilizacije u srcu Italije, zajedno s grčkim kolonizatorima. Etrušćanska civilizacija bila je sve samo ne jednostavna. Etrurija se duboko ukorijenila u tlo Italije gdje nije imala izoliranu povijest, nego je aktivno sudjelovala u evoluciji naroda koji su je okruživali. Upravo se etrušćansko društvo može smatrati feudalnim društvom s moćnim obiteljskim skupinama pod kojima je bio širok sloj podređenih. Uz feudalni odnos, osnovali su i ligu, tj. savez dvanaest gradova. Liga je bila prvenstveno religijskog karatera pa onda vojnog. Liga se pokazala neučinkovitom upravo u borbama protiv Rima. Etrurija je „vlasnik“ gotovo cijelog poluotoka, a njezini pomorci vladali su cijelim Tirenskim morem kao neustrašivi pirati. Ekpanzije prema sjeveru i jugu dovode Etruriju do sukoba s Kartagom, Grcima i naravno, s Rimom. Postepeno širenje Rima dovodi Etrušćane u životnu opasnost te je nedostatak nacionalnog jedinstva, odnosno zajedništva gradova Etrurije, glavni uzročnik padanja pod vlast Rima. Većina se gradova predala Rimu na način da su izravno pomagali Rimljanima u Punskim ratovima, pomažući ljudstvom, materijalom i hranom. U prvom stoljeću prije Krista izbija saveznički rat gdje su se narodi pobunili protiv Rima i tražili ista prava kao i građani same Repbulike. Krvave su posljedice osjetili Etrušćani prislanjajući se na Marijevu stranu, što je danas događaj poznat kao Sulina diktatura. No, ipak, 90. godine Julijevim i Kalpurnijevim zakonom o građanskom pravu Etrurija prelazi pod izravnu vlast Rima te taj događaj označava kraj slavne etrušćanske povijesti. Etrušćani su ostavili dubok trag u rimskoj civilizaciji, posebno na poljima religije i umjetnosti, koju je Rim, naposljetku, proširio na Zapad.

19. LITERATURA

1. ALLEN, Tony, *Rimsko carstvo*, Liber Novus d.o.o., Zagreb, 2010.
2. BARR, George Marilynn, *Exploring ancient civilizations; Etruscans*, Teaching & Learning company, U.S.A., 2002.
3. BLOCH, Raymond, *Ancient Peoples and Places; The Etruscans*, Praeger, New York, 1958.
4. CASSON, Lionel, *The Ancient Mariners; Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times*, Princeton University Press, U.S.A., 1991.
5. DENNIS, George, *The cities and cemeteries of Etruria*, John Murray, London, 1848.
6. DIETLER, Michael, *Archaeologies of Colonialism: Consumption, Entanglement, and Violence in Ancient Mediterranean France*, University of California, Berkley and Los Angeles, 2010.
7. ERISTAVI, Nikolas, *From Celtic, Etruscans and Roman Hands: The Po River Valley and Modena (Mutina)*, Grin Verlag, Norderstedt Germany, 2010.
8. HAYNES, Sybille, *Etruscans Civilization; A Cultural History*, Getty publications, Los Angeles, 2000.
9. LIDDELL, George Henry, *History of Rome; from the earliest time to the establishment of the Empire*, John Murray, London, 1855.
10. LISIČAR, Petar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
11. KALE, Eduard, *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
12. MAŠKIN, Nikolaj Aleksandrović, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1982.
13. PALLOTTINO, Massimo, *Etrušćani*, Svitava, Zagreb, 2008.
14. RAAFLAUB, Arnold Kurt, WEES, Van Hans, *Arhaic Greece*, Wiley – Blackwell, London, UK, 1988.
15. SCARRE, Chris, *Historical atlas of ancient Rome*, Penguin Group, London;UK, 1995.
16. SKUPINA AUTORA, *Povijest; Helenizam i Rimska republika*, sv. 3., Jutarnji list, Zagreb, 2008.
17. TORELLI, Mario, *The Etruscans*, Arti Grafiche A. Pizzi, Cinisello Balsamo, Milan, 2000.
18. TURFA, Jean MacIntosh, *The Etruscan World*, Routledge, Abingdon, 2013.

19. ZANINović, Marin, *Jadranski Kelti*, u: *Opuscula archaeologica.*, 2001., br. 25., Zagreb, 53–61.

INTERNET IZVORI:

1. <http://www.britannica.com>